

«ШІСТЬ+»
СЕРЬОЗНИХ ПОРУШЕНЬ
ПРОТИ ДІТЕЙ:

ВИКЛИКИ ТА НАСЛІДКИ 9 МІСЯЦІВ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022

Аналітичний огляд **“«Шість+» серйозних порушень проти дітей: виклики та наслідки 9 місяців російсько-української війни 2022”** / В. Потапова, – Київ: ЦГП “Альменда” 2022. – 74 с.

Автори: Анна Клименко, Марія Суляліна, Олег Охредько, Валентина Потапова
Літературна редакція: Марина Будзар
Верстка та дизайн: Максим Афанасьєв

*Аналітичний огляд **“«Шість+» серйозних порушень проти дітей: виклики та наслідки 9 місяців російсько-української війни 2022”** підготовлений у рамках проекту “Дитинство під прицілом: щоденники війни”. Зміст цього документа є виключною відповідальністю ГО Центр Громадянської Просвіти “Альменда” і не обов’язково відбиває позицію Civil Rights Defenders.*

Центр громадянської просвіти “Альменда” (ЦГП “Альменда”) – громадська організація, зареєстрована в Ялті 2011 року. До 2014 року пріоритетним напрямком діяльності організації була просвіта в сфері прав людини. В 2014 році в зв’язку із окупацією Криму організація вимушена була переїхати до Києва. На сьогодні пріоритетними напрямками діяльності організації є забезпечення систематичного збору точних, своєчасних, перевірених даних щодо брутальних порушень, здійснених стосовно дітей в ситуаціях збройного конфлікту.

Під час підготовки інформаційно-аналітичних матеріалів ЦГП “Альменда” керується принципами об’єктивності, достовірності та своєчасності.

Детальніше про Центр громадянської просвіти “Альменда”: <http://almenda.org>

Контакти для зауважень і пропозицій:

Електронна пошта: almenda.ngo@gmail.com

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4

АНАЛІЗ ШЕСТИ СЕРІОЗНИХ ПОРУШЕНЬ¹ ПРОТИ ДІТЕЙ У РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ З 24.02. ПО 24.11.2022 рр.	8

¹ <https://childrenandarmedconflict.un.org/six-grave-violations/>

Вбивство та каліцтво дітей.....	9

Вербування та використання дітей збройними силами та озброєними групами.....	20

Згвалтування та інші форми сексуального насильства.....	33

Викрадення дітей	37

Напади на школи та лікарні.....	48

Відмова у гуманітарному доступі.....	63

«Шість+»: знищення української ідентичності у дітей, котрі залишались або залишаються на тимчасово окупованих територіях.....	69

ВИСНОВКИ	72

ВСТУП

ЗМІСТ

24 листопада минув 274 день від початку третього етапу російсько-української війни, розв'язаної Росією 2014 року, участь у якій РФ намагалася заперечувати. Близько четвертої години за київським часом 24 лютого 2022 року президент Російської Федерації В. Путін оголосив про «спеціальну воєнну операцію» з удаваною метою «демілітаризації та денацифікації України». Уже за кілька хвилин ракетні удари по всій території України призвели до руйнування життя мільйонів українських дітей. Вони стануть «дітьми війни», а їхнє дитинство назавжди залишиться у спогадах як «зруйноване війною дитинство».

З метою збереження історичної правди, задля забезпечення гарантій неповторення, автори звіту систематизували інформацію з відкритих джерел щодо шести серйозних порушень проти дітей під час збройних конфліктів за дев'ять місяців від початку повномасштабної агресії РФ, а також спробували визначити вплив порушень на реалізацію прав дитини та її життя.

Методологія

У цьому звіті зібрано й проаналізовано інформацію про основні порушення, вчинені щодо дітей у ситуації збройного конфлікту (grave violations against children) за період з 24 лютого до 24 листопада 2022 року.

Аналітичний звіт базується на:

- 482-х епізодах задокументованих організацією потенційних воєнних злочинів;
- 20-ти інтерв'ю з дітьми, батьками дітей і вчителями;
- статистичних даних і інформації з офіційних державних джерел Офісу Генерального прокурора, Міністерства освіти та науки України, Міністерства з питань реінтеграції окупованих територій України, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, обласних військових адміністрацій тощо;

- звітах міжнародних організацій і громадських організацій;
- звітах Офісу освітнього омбудсмена;
- публікаціях українських і міжнародних медіа;
- інформації, оприлюдненій у соціальних мережах;
- інформації, розміщеній на офіційних сайтах і на офіційних сторінках в соціальних мережах (включно з мережею ВКонтакте) так званого «міністерства освіти» тимчасово окупованих територій;
- офіційних статистичних даних Російської Федерації;
- інформації, розміщеній на сайтах загальноосвітніх шкіл тимчасово окупованих територій;
- публікаціях місцевих ЗМІ тимчасово окупованих частин Херсонської, Запорізької областей, Автономної Республіки Крим та м. Севастополь.

Для накопичення інформації автори орієнтувались на резолюції Ради Безпеки ООН 1261² (1999), 1882³ (2009), 1998⁴ (2011) та 2225⁵ (2015), що сукупно визначили шість серйозних порушень⁶ проти дітей під час збройних конфліктів, які є предметом Щорічної доповіді Генерального секретаря ООН «Діти та збройний конфлікт» і Щорічної доповіді Спеціального представника Генерального секретаря у справах дітей і збройних конфліктів. А саме:

- вербування і використання дітей;
- вбивства та каліцтва дітей;
- зґвалтування та інші форми сексуального насильства проти дітей;
- напади на школи, лікарні та захищених осіб, які пов'язані з ними;
- викрадення дітей;
- відмова у доступі гуманітарної допомоги.

Під час розпізнавання та фіксації порушень щодо дітей в умовах російсько-української війни автори аналітичного огляду керувались

² <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/246/15/PDF/N9924615.pdf?OpenElement>

³ <https://regulation.gov.ua/documents/id61910>

⁴ <https://regulation.gov.ua/documents/id40088>

⁵ <https://childrenandarmedconflict.un.org/ru/document/security-council-resolution-2225/>

⁶ <https://childrenandarmedconflict.un.org/ru/six-grave-violations/>

міжнародними актами, стандартами та принципами, що стосуються захисту дітей у збройних конфліктах:

- Чотири Женевські конвенції щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (1949 рік), зокрема [Четверта Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни \(1949 рік\)](#), яка надає загальний захист дітям як цивільним особам. Спеціальному ж захисту дітей присвячені статті 14, 17, 23–26, 38, 49–51, 68, 76, 81, 82, 89, 94, 132 цієї Конвенції. Цей захист стосується дітей як цивільних осіб, які проживають і на неокупованій, і на окупованій території.
- [Додаткові протоколи до Женевських конвенцій \(1977 рік\)](#).
- [Норми звичаєвого міжнародного гуманітарного права](#).
- Конвенція про права дитини (1989 рік) та Факультативний протокол до неї, що стосується участі дітей у збройних конфліктах (2000 рік).
- Загальна декларація прав людини (1948 рік).
- Конвенція про статус біженців (1951 рік).
- Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього.
- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 рік).
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 рік).
- Декларації про захист жінок і дітей під час надзвичайних ситуацій та збройних конфліктів (1974 рік).
- Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 рік).
- Регіональні документи з прав людини, включно із Африканською хартією прав і благополуччя дитини (1990 рік).
- Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998 рік).
- Паризькі принципи та установки щодо дітей, пов'язаних зі збройними силами чи збройними групами (2007 рік).

- Посібник із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройного конфлікту (2014 рік).
- Декларація про безпеку у школах (2015 рік).
- Ванкуверські принципи умиротворення та запобігання вербування та використання дітей-солдат (2017 рік).

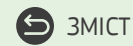
Для цього аналітичного дослідження автори окремо систематизували факти, що стосуються знищення української ідентичності у дітей, котрі залишались або залишаються на тимчасово окупованих територіях.

АНАЛІЗ ШЕСТИ СЕРЙОЗНИХ ПОРУШЕНЬ⁷ ПРОТИ ДІТЕЙ

**У РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ
З 24.02. ПО 24.11.2022 рр.**

⁷ В аналітичному звіті використані «іконки» порушень з сайту Спеціального представника з питань про дітей та збройні конфлікти Генеральної Асамблеї ООН <https://childrenandarmedconflict.un.org/about/>

ВБИВСТВО ТА КАЛІЦТВО ДІТЕЙ⁸

⁸ <https://childrenandarmedconflict.un.org/six-grave-violations/killing-and-maiming/>

Вбивство: будь-яка дія в умовах збройного конфлікту, що призводить до смерті дитини.

Заподіяння каліцтва: будь-яка дія, яка спричиняє сталі значні ушкодження, що викликають втрату працездатності, залишають шрами чи спотворюють дитину.

Це порушення означає **вбивство дітей і заподіяння їм каліцтв** внаслідок прямих або непрямих дій, зокрема таких, як перехресний вогонь, застосування наземних мін, касетних боєприпасів, саморобних вибухових пристроїв чи інших вибухових пристроїв невибіркової дії. Вбивство або каліцтво дітей можуть відбуватися у ситуаціях військових операцій, зносу будинків, кампаній обшуків та арештів або нападів терористів-смертників. Під цю категорію можуть також підпадати тортури⁹.

Право цивільних осіб не наражатися на довільне позбавлення життя і заборона на вбивство чи калічення цивільних осіб є принципами, непохитно закріпленими в міжнародному гуманітарному праві, міжнародному праві прав людини та міжнародній судовій практиці. Заборона насильства над цивільними особами, передусім дітьми, зокрема вбивства, покалічення, жорстокого поводження та тортур, є принципом звичаєвого міжнародного права, універсально застосовуваного у всіх ситуаціях збройного конфлікту.

⁹ https://childrenandarmedconflict.un.org/wp-content/uploads/2021/03/Practical-guidance-for-mediators-to-protect-children-in-situations-of-armed-conflict-RUSSIAN.pdf?fbclid=IwAR0H9_y5fmAG6BrqyM8a-Fr9XJl34iOolvp-srkBlojJSAvi-GA2k1nWJXNPwI

Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКП)¹⁰ з 24 лютого 2022 року, коли розпочався збройний напад Російської Федерації на Україну, до 27 листопада 2022 року зафіксувало 17 023 жертви серед цивільного населення в країні: 6 655 убитих і 10 368 поранених. Зокрема:

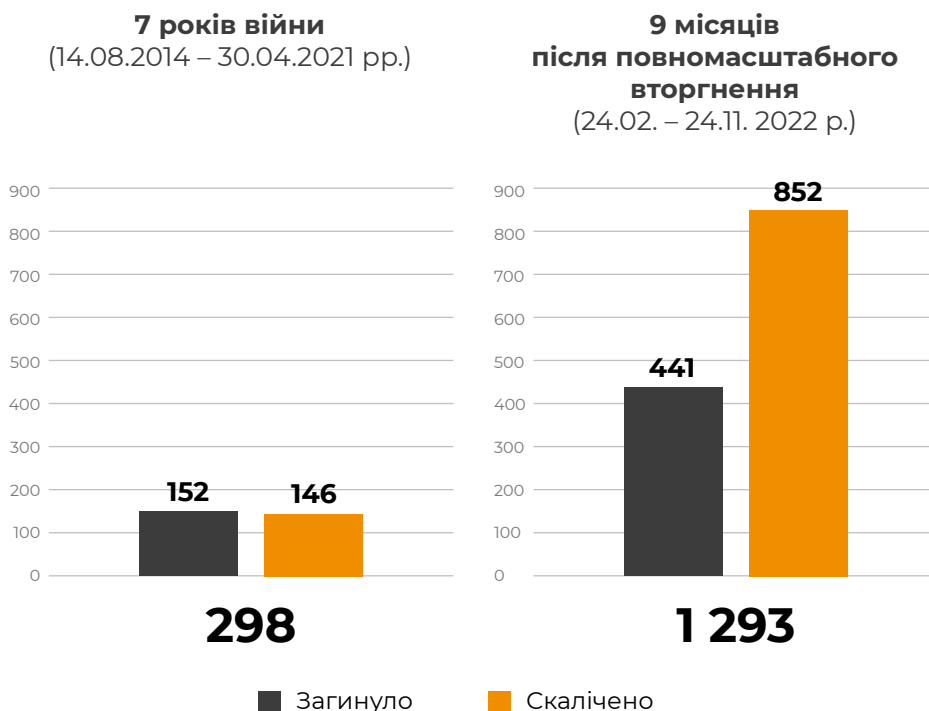
- загинуло 173 дівчинки і 209 хлопчиків, а також 37 дітей, чия стать досі невідома.
- поранено 215 дівчаток і 304 хлопчики, а також 250 дітей, чия стать досі невідома.

За офіційними даними ювенальних прокурорів, 1 293 дитини постраждали внаслідок збройного вторгнення РФ, з них:

- **441 дитина загинула,**
- **852 особи дістали поранення.**

Ці цифри неостаточні, оскільки триває робота з визначення їх у місцях проведення активних бойових дій, на тимчасово окупованих і звільнених територіях.

Кількість дітей, які були вбиті чи скалічені, після початку повномасштабного вторгнення РФ зростає більше ніж в 4 рази (лише за 9 місяців) у порівнянні зі статистикою від початку агресії Росії у 2014 році.

¹⁰ Україна: оновлення кількості жертв серед цивільного населення 28 листопада 2022 року | УВКПЛ (ohchr.org) <https://www.ohchr.org/en/news/2022/11/ukraine-civilian-casualty-update-28-november-2022>

¹¹ Повідомляє Офіс омбудсмена із посиланням на дані Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні.

Найбільше постраждало дітей у Донецькій області – 424, Харківській – 266, Київській – 117, Миколаївській – 77, Запорізькій – 76, Херсонській – 70, Чернігівській – 68, Луганській – 64, Дніпропетровській – 33.

Причиною більшості зафіксованих випадків загибелі чи поранення цивільних осіб було застосування зброї вибухової дії з великою зоною ураження, зокрема у формі обстрілів з важкої артилерії та реактивних систем залпового вогню, а також ракетних і авіаційних ударів¹².

Аналізуючи причини загибелі та каліцтва дітей протягом сьомого місяця війни, можна констатувати, що Російська Федерація, як і раніше, нехтує міжнародним гуманітарним правом і скоює напади, заборонені «правом війни». Такі напади¹³:

- не спрямовані на військові об'єкти;
- здійснюються із застосуванням методів і засобів війни, що не можуть бути спрямовані проти конкретного військового об'єкта, або їхні наслідки не можуть бути обмежені, як того вимагає ДПІ;
- мають форму бомбардування будь-якими методами чи засобами, під час яких низка чітко відокремлених військових об'єктів, розташованих у місті, селищі, селі чи іншій місцевості із щільною концентрацією цивільного населення чи цивільних споруд, розглядається як єдиний військовий об'єкт;
- відбуваються як бомбардування, які призводять до випадкових втрат серед цивільного населення, поранень цивільного населення, пошкоджень цивільних об'єктів або поєднують ці випадки, що є надмірним щодо очікуваної конкретної та безпосередньої військової переваги;
- є свавільними стратами;
- застосовують міни та вибухонебезпечні пережитки війни.

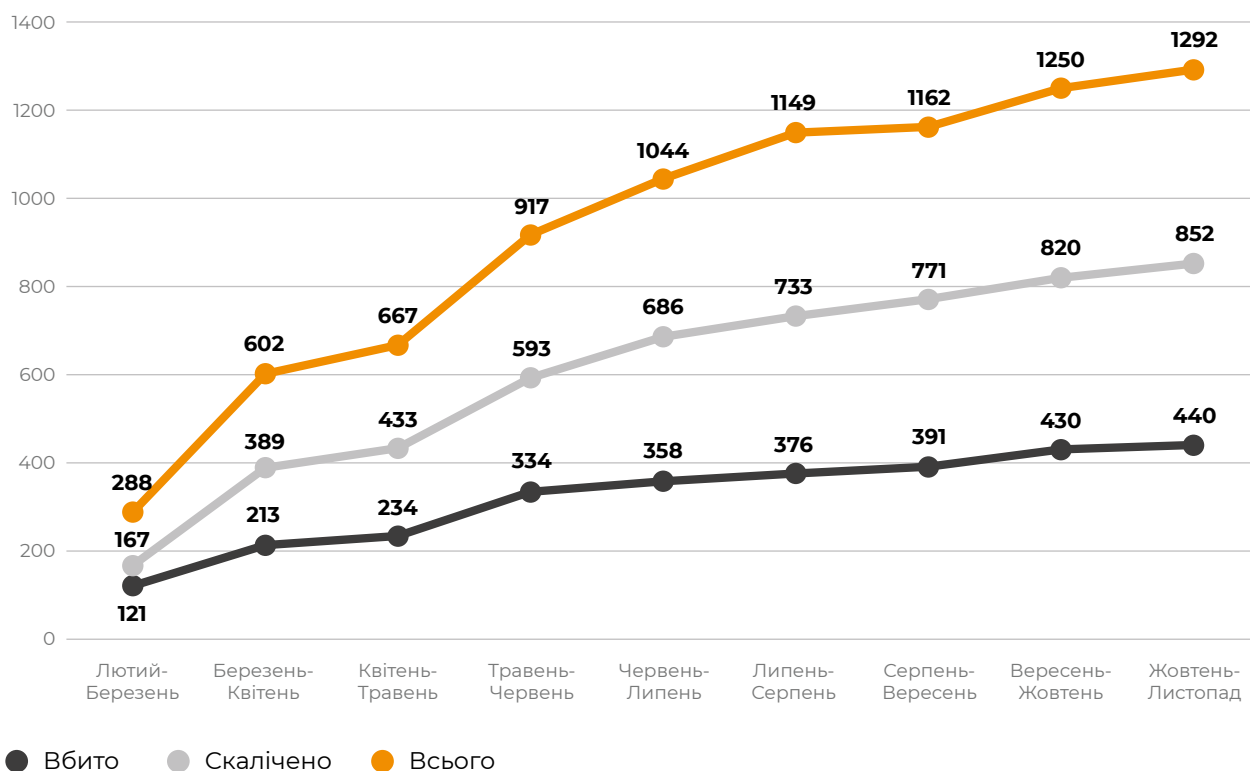
За офіційними повідомленнями Офісу Генеральної прокуратури України, станом на 2 грудня 2022 року за статтею порушення законів і звичаїв війни задокументовано 49 002 воєнні злочини.

¹² <https://www.ohchr.org/en/news/2022/09/ukraine-civilian-casualty-update-19-september-2022>

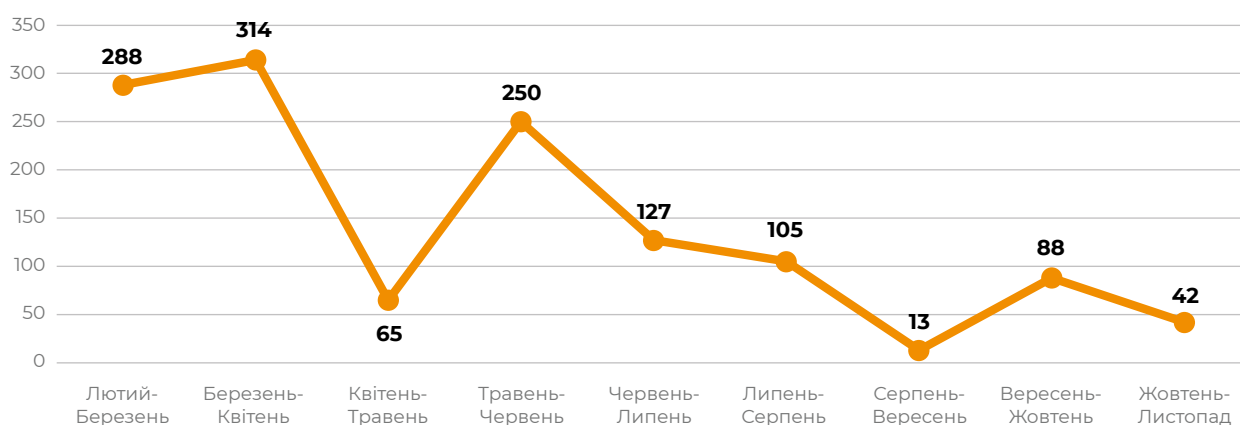
¹³ <https://www.facebook.com/GeneralStaff.ua/posts/321185556861196/>

Якщо розглянути динаміку загибелі та каліцтва дітей протягом 9 місяців російсько-української війни, то можна прослідкувати вплив основних подій війни на цивільне населення, зокрема на дітей.

Місяць (з 24 по 24)

Щомісячна динаміка

Найбільше дітей постраждало у перші місяці війни (лютий-квітень), коли цивільне населення ще не евакуювалось з небезпечних територій, а військовики РФ заважали роботі гуманітарних коридорів.

На світлині евакуація мешканців сходу потягом «Покровськ-Львів»¹⁴

Серед задокументованих фактів порушень щодо дітей багато випадків, що засвідчують саме загибелі та каліцтва під час спроби евакуації з Київщини, Маріуполя, Чернігівщини тощо. Російські військові відкривали вогонь по автомобілям, позначеним білими прапорами чи з маркуванням на лобовому склі з указівкою на те, що в них перевозили дітей. У всіх задокументованих випадках не виявлено жодних спроб дотримуватися принципу розрізнення чи зобов'язання вживати всіх можливих запобіжних заходів для уникнення загибелі цивільного населення.

¹⁴ <https://freeradio.com.ua/6-travnia-meshkantsi-skhodu-mozhut-vyikhaty-z-pid-obstriliv-potiahom-pokrovsk-lviv/>

Наприклад, троє членів однієї родини – чоловік, жінка й дитина – були вбиті під час евакуації у складі цивільної автоколоні із селища Макарів. 12 березня автівка родини у колоні з шести автомобілів вирушила до траси Київ-Житомир. Родичка жертв прив'язала до сімейного автомобіля білу тканину, що функційно заміняла білий прапор, і прикріпила на вікна автомобіля табличку «ДІТИ». У машині було четверо членів її родини: 60-річний чоловік, 35-річна невістка та двоє онуків віком 11 і 6 років. Потім цивільна колона вирушила до Липівки, де російські військовослужбовці пропустили колону та наказали водіям їхати за іншими автомобілями через мінну небезпеку. Під час руху в напрямку Королівки родичка жертв побачила російський бронетранспортер у полі праворуч від неї. Бронетранспортер відкрив вогонь, який влучив у колону, внаслідок чого її чоловік, невістка та 11-річний онук загинули. Їй та її вцілілому онукові вдалося вивзти з машини, і вони побачили інших цивільних осіб, котрі силилися

доповзти до найближчого укриття у полі. Оскільки вона була поранена в голову, а її онук – у ноги й живіт, вони не могли йти далеко і лежали на землі, доки не прибули українські військовослужбовці, які допомогли їм евакуюватися до лікарні в селищі Брусилів Житомирської області.

Свідчення вбивств, поранень, катувань і жорсткого поводження були виявлені відносно тих дітей, які залишились на територіях тимчасово окупованих територіях.

Як-от, збройні сили РФ незаконно тримали дітей у нелюдських умовах: 70 дітей знаходилися серед 365 цивільних осіб, яких військові РФ утримували протягом 28 днів у підвалі школи в селі Ягідне Чернігівської області, де солдати облаштували свою базу. Деякі діти захворіли і не мали доступу до ліків. Наймолодшій дитині було лише півтора місяці¹⁵.

¹⁵ <https://www.facebook.com/100004078122147/posts/2909065972572645/?d=n>

Перша зустріч з варварами була одна з найстрашніших для мене. Тримаючи на руках дитину, я впала на коліна і просила, щоб тільки не стріляли в синочка. Потім нас із сином та батьками чоловіка закрили в погребі на дві доби. На моє прохання принести горщик для дитини окупант (тувін) погодився, але дістав гранату Ф-1 і сказав, якщо йому не сподобаються мої рухи під час пересування за горщиком, він кине гранату в погріб, де перебував мій синочок. На третю добу під дулом автоматів всіх жителів села зігнали в підвал школи, і там почалося виживання для всіх полонених.

*Зі спогадів мешканки села Ягідне
Анни Пономаренко*

У доповіді УВКПЛ¹⁶ (станом на 31.10.2022 року) задокументовано вбивства 73 цивільних осіб (54 чоловіків, 16 жінок, 2 хлопчиків і 1 дівчинка) у Бучі. П'ятдесят сім зі 100 вбивств, викладених у доповіді та додатку до неї, були свавільними стратами (48 чоловіків, 7 жінок і 2 хлопчиків). Тридцять із них сталися в місцях тримання під вартою, а 27 жертв були свавільно страчені на місці невдовзі після того, як потрапили під контроль порушників. УВКПЛ встановило, що здебільшого страчували чоловіків і хлопчиків – 88 відсотків від усіх жертв свавільних страт.

¹⁶ <https://ukraine.un.org/uk/210727-vbyystva-tsylvilnykh-osib-svavilni-straty-ta-napady-na-okremykh-tsylvilnykh-osib-u-kyivskiy>

Після деокупації у вересні населених пунктів Харківської області було знайдено 427 тіл загиблих і закатованих українців. Серед ексгумованих тіл із місця масового поховання в Ізюмі – 202 жінки, 189 чоловіків і 5 дітей. 11 тіл такі понівечені, що встановити стать неможливо. Більшість знайдених тіл має ознаки насильницької смерті.

На світлині – «цвинтар» снарядів у місті Харків, що випустила Росія по Харкову з 24 лютого¹⁷. Понад 5 тисяч використаних боєприпасів, зокрема, залишки від «Граду», «Урагану», «Смерча», «Торнадо-С», «Калібрів» та «Іскандерів» склали доказову базу, що планують використовувати в судах (відео ВВС¹⁸).

¹⁷ https://24tv.ua/kladovishhe-snaryadiv-harkovi-fotografi-liberovi-pokazali-motoroshne_n2211184

Друга хвиля загибелі та каліцтва дітей, як видно з графіку, відбулася у червні-липні внаслідок масованих ракетних атак РФ майже по всій території України. Заледве не кожного дня гинули або отримували поранення 2 дітей.

¹⁸ https://www.youtube.com/watch?v=AKQehWS_PyE

Прикладом такого порушення є обстріл високоточними ракетами типу «Калібр» 14 липня центру Вінниці, де розташовувалися лише цивільні об'єкти: офісні будівлі, медичний центр «Нейромед», багатоквартирні та приватні житлові будинки тощо. Внаслідок ракетного удару загинули троє дітей – 4-річна дівчинка та двоє хлопчиків 7 та 8 років – і 4 отримали поранення різної ступені важкості. Ліза – 4-х річна дівчинка – з мамою йшла на заняття до логопеда. Один із хлопчиків у момент атаки проходив обстеження в медичному центрі. Він загинув разом із мамою.

Вранці 20 липня російські окупанти **обстріляли** Харків з «Урагану». Загинуло троє людей біля зупинки транспорту, **серед них 13-річний хлопець**. Його 15-річна сестра довгий час перебувала у тяжкому стані.

Після аналізу міст й обставин загибелі та каліцтва дітей в Україні стає зрозуміло, що зараз в Україні майже немає безпечних міст, де можна укритися від війни. Ще й тому, що окупанти залишили й продовжують залишати небезпечні «подарунки» для українських дітей.

Приміром, у тимчасово окупованому російськими військами Бердянську Запорізької області місцеві жителі знайшли міну на дитячому майданчику. Вибухонебезпечний предмет знаходився у пісочниці¹⁹.

Про ще один такий «подарунок» розповіла мешканка Бучі музикантка Маріанна Глієва на своїй сторінці у Facebook. Вона розмістила світлинку, повідомивши, що окупанти сховали вибуховий предмет у фортепіано дівчинки. На музичному інструменті стояли нагороди й кубки – призи за музичні конкурси, так окупанти акуратно зняли всі нагороди, заклали вибухівку в інструмент і поставили все назад.

¹⁹ <https://war.obozrevatel.com/ukr/u-berdyansku-okupanti-zaminuvali-dityachu-pisochnitsyu-foto.htm>

ВПЛИВ ПОРУШЕННЯ НА ДІТЕЙ

Зміна демографічної ситуації

У період з 27 лютого до 9 березня кордон України на виїзд перетнули 1 649 088 осіб, щоденно з країни виїжджали понад 150 тис. осіб. 6 березня кордон перетнули 210 526 осіб, що є найбільшим показником за один день. З першою хвилиною з України виїхало 1,4 млн. (18,8%) дітей.

За висновками експертів ЮНІСЕФ з 7,5 млн. українських дітей 3 млн. стали внутрішньо переміщеними особами та понад 2,2 млн. дітей – біженцями в країнах Європи та Світу²⁰.

Таким чином, внутрішнє й зовнішнє (за кордон) переміщення торкнулися кожних **ДВОХ** дітей **із ТРЬОХ**.

²⁰ https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf

*Після всіх цих вимушених переїздів **син більше розуміє, що таке війна**. Бо в рідному місті все було стабільно, так сказати, поруч були мама з татом, сестри. Ми нещодавно дивились фільм Трансформери «Темний бік місяця». І мій син мені сказав: **“Десептикони воювали з Автоботами, це як Росія з Україною, вони хочуть поневолити наш народ**.”*

З інтерв'ю з мамою 8-річної дитини з аутизмом

Психічний та ментальний розлад у дітей

Війна змусила тисячі дітей тікати, вирвала їх із повсякденного життя і в багатьох випадках розлучила з батьками, які або приєдналися до бойових дій, або не змогли виїхати. Ті, хто залишився, наражалися на вибухи й сирени повітряної тривоги, а багато хто став свідком травматичних подій, передусім убивства або каліцтва батьків і близьких. Батьки, члени родин і працівники гуманітарних організацій розповідали, що всі ці фактори мали глибокий психологічний вплив на дітей. Деякі з них лякаються гучних звуків, бояться залишатися на самоті, побоюються чоловіків, особливо в однострої.

Вперше я **побачила російських окупантів** біля нашого будинку, коли вони по бульвару їздили на танках. Мої емоції були дуже негативними в поєднанні зі страхом. Дитина їх тоді не бачила, і я максимально намагалась оберігати його від цього, не акцентувати уваги, бо в нього може бути дуже негативна реакція. Один раз він їх побачив, після цієї ситуації ми намагалися не ходити багато містом – тільки на заняття. Тому що дитина з аутизмом те, що думає, то одразу й говорить...А у нього відношення до них дуже негативне. Та й коли він їх бачив, він одразу відрізняв їх, я навіть не розумію як.

З інтерв'ю з мамою 8-річної дитини з аутизмом²¹

Батьки також розповідали, що їхні діти мали проблеми зі сном та переживали нічні кошмари. Після нападу із застосуванням вибухової зброї у житловому районі Харкова одна мати розповіла, як цей епізод вплинув на її доньку:

Її сильно травмовано, і вона тепер спить тільки у коридорі. Вона також йде у коридор кожного разу, як чує сирени протягом дня, і її починає трусити.

З інтерв'ю з мамою 7-річної дитини

Згідно опитуванню, проведеному дослідницькою компанією Gradus Research²², 75 відсотків батьків свідчили, що їхні діти демонструють ті чи інші симптоми травматизації психіки. Найбільш розповсюджений симптом – так звані «емоційні гойдалки», коли настрій швидко й

²¹ <https://almenda.org/viy-na-rosi-iyi-ta-nadz-vychayni-dity-istoriya-persha/>

²² https://gradus.app/documents/211/Children_Report_Gradus_28042022.pdf

без зовнішніх причин коливається від дуже гарного до надзвичайно поганого і навпаки. Також кожна п'ята дитина має порушення сну, у кожної десятої спостерігаються небажання спілкуватися, нічні кошмари, погіршення пам'яті.

Зростання кількості патологій у період вагітності жінок

Від початку конфлікту в Україні зросла кількість передчасних пологів, лікарі у Харкові та Львові спостерігають подвійні або потрійні збільшення звичайної статистики.

У зонах конфліктів жінки проводять багато часу у переповнених підвалах, де є інфекції. До того ж жінкам складніше дочекатися медичної допомоги, якщо вона їм потрібна. У НЦУ 7 з 10 новонароджених недоношені. Найбільш ранні пологи 24 тижні, найменша дитина важить 630 г! Основна проблема передчасно народжених дітей полягає в тому, що вони не можуть зберегти температуру тіла, легко і швидко охолоджуються, що становить реальну небезпеку для їхнього життя!

*Допис у у Facebook лікарки Харківського
перинатального центру Ірини Кондратюк*

Відсутність доступу й небезпечні поїздки змушують вагітних жінок боятися йти до лікарні, тому почастишали пологи в неадекватних умовах, наприклад, пологи в бомбосховищах за відсутності медикаментів та обладнання. Ризик для матерів і дітей зростатиме, оскільки триває руйнування системи охорони здоров'я.

Зростання кількості дітей з інвалідністю

Остаточної державної статистики щодо кількості дітей, які отримали статус дитини з інвалідністю внаслідок війни у 2022 році, немає. Але зростання числа осіб у цій категорії унаочнюється даними, що стосуються фактів каліцтва дітей під час збройної агресії РФ.

За інформацією структурних підрозділів із питань охорони здоров'я обласних, Київської міської військових адміністрацій, НАМН України, НДСЛ «ОХМАТДИТ», станом на 3 вересня перебувають або перебували на лікуванні в закладах охорони здоров'я внаслідок поранення, травми, ДТП чи інших нещасних випадків під час бойових дій та/або евакуації, 670 українських дітей. За віковим розподілом:

від 0 до 1 року – 16 дітей, від 1 до 3 років – 47 дітей, від 4 до 6 років – 73 дитини, від 7 до 14 років – 344 дитини, від 15 до 18 років – 187 дітей, вік невідомий – 3 дитини. 619 дітей із загальної кількості (92%) дістали мінно-вибухові та вогнепальні поранення. Це здебільшого діти зі складними комбінованими травмами, політравмами з ускладненим перебігом і потребою в подальшій післягострій та довготривалій реабілітації. Зафіксовано 22 випадки ампутацій на різних рівнях верхніх і нижніх кінцівок, що становить 3% загальної кількості постраждалих дітей. 16 дітей потребують протезування верхніх і нижніх кінцівок, щоб забезпечити їм можливість нормального життя та розвитку. Зокрема, 4 дитини з ампутацією верхніх кінцівок, 11 дітей з ампутацією нижніх кінцівок, 1 дитина з ампутацією верхньої та нижньої кінцівок.

Водночас Міністерство освіти і науки, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство соціальної політики, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) і Львівський центр реабілітації «Джерело» започаткували проєкт екстреного реагування на потреби дітей із труднощами розвитку або з інвалідністю. Зокрема йдеться про внутрішньо переміщених дітей і дітей, чий стан погіршився внаслідок воєнних дій на території України²³.

²³ <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-min-socpolitiki-ta-moz-spilno-z-yunisef-za-pustili-proyekt-krizo-voyi-dopomogi-dlya-ditej-z-invalidnistyu-ta-yihnih-simej>

RECRUITMENT AND USE OF CHILDREN

ВЕРБУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ДІТЕЙ ЗБРОЙНИМИ СИЛАМИ ТА ОЗБРОЄНИМИ ГРУПАМИ²⁴

²⁴ <https://childrenandarmedconflict.un.org/six-grave-violations/child-soldiers/>

Під **вербуванням** розуміється обов'язковий, примусовий заклик або добровільний запис, або набір дітей у збройні сили чи збройні групи будь-якого виду до досягнення ними віку, передбаченого застосовними міжнародними договорами. Під використанням дітей розуміється використання дітей збройними силами чи збройними групами у будь-якій якості, зокрема як бійців, кухарів, носіїв, посильних, лазутчиків та інформаторів. Йдеться не лише про дітей, які беруть або брали безпосередню участь у військових діях²⁵.

Вербування та використання дітей є приводом для включення сторін у збройні конфлікти у додатках до щорічної доповіді Генерального секретаря про дітей і збройні конфлікти. Десятки тисяч дітей вербують і використовують як солдатів у збройних конфліктах у всьому світі. Є багато способів, завдяки яким дітей можна долучити до збройних сил і воєнізованих угруповань. Деяких дітей викрадають і змушують підкорятися силою, інші приєднуються до військових груп, щоб уникнути бідності, захистити свої громади, через бажання помсти чи з інших причин.

²⁵ https://childrenandarmedconflict.un.org/wp-content/uploads/2021/03/Practical-guidance-for-mediators-to-protect-children-in-situations-of-armed-conflict-RUSSIAN.pdf?fbclid=IwAR0H9_y5fmAG6BrqyM8aFr9XJl34iOolvp-srkBl0iJSAvi-GA2k1nWJXNPwl

Міжнародне право прав людини оголошує 18 років мінімальним віком для вербування та використання дітей у військових діях. Вербування та використання дітей віком до 15 років як солдатів заборонено міжнародним гуманітарним правом – договорами та звичаями – й Міжнародним кримінальним судом визначено як воєнні злочини. Сторони у конфлікті, які вербують і використовують дітей, перераховані Генеральним секретарем у додатках до його щорічної доповіді про дітей і збройні конфлікти.

Від початку конфлікту у 2022 році інформацію щодо набору неповнолітніх дітей до збройних сил або озброєних груп не було зафіксовано. Але на окупованих територіях Донецької та Луганської областей з'явився Наказ, за яким до мобілізаційного резерву можуть бути залучені хлопці від 16 років.

Наказ підписав «тимчасово виконуючий обов'язки міністра внутрішніх справ» так званої «ЛНР». Про це розповіли в українських спецслужбах²⁶.

Відповідно до тексту наказу, МВС до 1 червня має скласти списки військовозобов'язаних, яких згодом відправлять у зону бойових дій.

На дату складання звіту підтвердження щодо призиву неповнолітніх в організації немає.

Однак порушення передбачає використання сторонами конфлікту дітей для виконання допоміжних функцій, їхні завдання можуть бути різними – від комбатантів до кухарів, шпигунів, посильних тощо.

Випадки залучення неповнолітніх дітей як шпигунів і коректувальників обстрілів фіксувалися правоохоронними органами України.

Як-от, у Харкові окупанти встановили контакт із неповнолітнім хлопцем через Telegram. Вони обіцяли заплатити гроші за інформацію про позиції ЗСУ на території міста, про це повідомила 11 квітня Служба Безпеки України²⁷.

За повідомленням Генерального прокурора Ірини Венедиктової станом на 21 квітня, 8 дітей були «втягнуті у збройну війну».

Зокрема, у Харківській області 12-річний підліток через Інтернет надсилав інформацію щодо розташування техніки, блокпостів і військових ЗСУ з наміром отримати за це грошову винагороду. Анало-

²⁶ <https://golosua.info/2022/05/16/zhinky-dity-liudy-z-invalidnistiu-v-ordlo-pidpysaly-dykyi-nakaz-pro-mobili-zatsiui/>

²⁷ <https://t.me/SBUkr/4096>

гічний факт був і в Луганській області. Також у Чернігівській області під час окупації одного з сіл неповнолітній отримав від окупантів завдання проводити розвідку позицій ЗСУ. До того ж, щоб продемонструвати окупантам прихильність і підтримку, він пов'язав на руці та нозі червоні пов'язки й робив разом з ними обхід території села. До того ж 16-річний хлопець «наводив» ворогів на помешкання, власники яких дотичні до правоохоронних органів або військових підрозділів України й володіють зброєю.

Окрім того, у Харківській області 17-річний мешканець поширював через YouTube-канал схвальні матеріали на підтримку дій агресора в Україні.

Служба безпеки України викрила спецслужби Російської Федерації на використанні смартфон-ігор для вербування українських дітей.

За повідомленням у Telegram-каналі: «В одному з додатків учасники мають шукати так звані "коробки" з віртуальними призами, які можна обміняти на електронні гроші. Під час проходження маршруту діти здійснюють фотофіксацію місцевості, об'єктів військової та критичної інфраструктури на території різних населених пунктів. При цьому доступ до адміністрування цього застосунку має підконтрольна спецслужбам РФ ІТ-компанія, яка зареєстрована в одній з європейських країн і займається розповсюдженням інтерактивних платформ. Таким чином, ворог «в темну», тобто без їх відома, використовував українських дітей для збору інформації про розташування стратегічно важливих об'єктів. Зокрема, у Кіровоградській області було затримано двох підлітків, які фотографували блокпости, елеватори і транспортні шляхи»²⁸.

 <https://t.me/SBUkr/4326>

За повідомленням Офісу Генеральної прокуратури України, у неправомірних діях підозрюється неповнолітній мешканець м. Бахмут. За інформацією слідства, у червні-серпні 2022 року 16-річний юнак передавав ворогу через месенджер графічні координати місць дислокації та бойових позицій артилерійських підрозділів Збройних Сил України у м. Бахмут і Бахмутському районі. Йому інкримінують несанкціоноване поширення інформації про переміщення та розташування Збройних Сил України, за можливості ідентифікації їх на місцевості, вчинене в умовах воєнного стану (ч. 2 ст. 114-2 К)²⁹.

 https://t.me/pgogov_ua/5370

Створення підґрунтя для вербування дітей

Водночас загрозливого поширення набуває практика створення підґрунтя для подальшого вербування дітей до збройних сил РФ на окупованих територіях через систему освіти.

Основні напрямки

Мілітаризація освіти

Мілітаризація, що відбувається в формальній та неформальній освіті на тимчасово окупованих територіях, є порушенням ст. 50 Конвенції про захист цивільного населення під час війни, якою заборонено, зокрема, державі-окупанту заносити дітей до списків підконтрольних їм формувань або організацій. А ст. 51 цієї ж конвенції забороняє пропаганду на окупованій території служби в армії держави-окупанта. Відповідно до цього документа, мешканці ТОТ за жодних обставин не можуть відмовлятися, частково або сповна, від прав, наданих їм Конвенцією.

Окрім цього, ст. 38 Конвенції про права дитини, яку Росія також ратифікувала ще 1993 року, зобов'язує державу-окупанта поважати норми МГП і забезпечувати їхнє дотримання. Мілітаризацією Росія також порушує ст. 29 цієї ж конвенції, де йдеться про необхідність виховання поваги до культурної самобутності, мови й національних цінностей і підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру й терпимості.

Правозахисна спільнота, яка протягом 8 років досліджувала це питання, вирізняє **кілька напрямів мілітаризації через навчальні заклади:**

01

Залякування зовнішніми загрозами, систематичне формування з України образу ворога, якому треба протистояти зі зброєю в руках, виховання почуття відповідальності за долю росіян;

02

Створення мотивації добровільно йти на службу в збройних силах РФ;

03

Виховання любові й поваги до силових структур та збройних сил РФ;

04

Виправдовування збройної агресії, інформаційна легалізація окупації;

05

Навчання основ військової справи, поводження зі зброєю;

06

Пропагування культу насильства, зброї та війни.

Після 24 лютого 2022 року в Криму через формальну освіту здійснюються заходи, спрямовані на формування лояльного ставлення до російсько-української війни, що не лише виправдовують воєнну агресію, а й сприяють мотивуванню служби в збройних силах РФ.

Серед найбільш поширених заходів:

Проведення у всіх школах за рекомендацією РФ з боку Міністерства освіти після 1 березня виховних заходів/уроків «Події в Україні» для учнів 7-11 класів. За цією рекомендацією було

розроблено конспекти уроків для 5-8 класів та 9-11 класів. Зміст методичних рекомендацій Міністерства освіти РФ не лише виправдовує повномасштабну війну проти України, але й викривлює історію українського народу, чим створює інформаційне поле для подальшого розв'язання геноциду українських громадян. Приклади такого геноциду ми вже бачили під Черніговом, Маріуполем, Харковом, на Київщині тощо.

- Формування лояльного та емпатійного ставлення до воєнних злочинів і злочинців через проведення флешмобів та акцій, наприклад, «Лист солдатові», зустрічі з військовими, котрі беруть участь у війні проти України.
- Проведення спеціальних заходів для школярів та їхніх батьків щодо приховування або викривлення інформації щодо подій в Україні та світі після початку повномасштабної збройної агресії РФ проти України.

Під час заходів учителі та викладачі зобов'язані переконувати учнів 9-11 класів, студентів коледжів і педагогічних вишів у тому, що у світі існують сили, які «органічно ненавидять Росію» і «зараз роблять усе, щоб розв'язати війну».

Міносвіти РФ 3 березня провело для школярів всеросійський відкритий урок «Захисники світу».

З матеріалів уроку:

Держави Україна не існувало на карті світу аж до XX ст. Вона з'явилася в 1917 після революції в Росії, а незабаром увійшла до складу Радянського Союзу. Після цього до неї приєднали Новоросію (Донецьк і Луганськ), а після Великої Вітчизняної війни – західні області.

А 1954 року до України приєднали Крим. І лише 1991 року Україна стала самостійною державою.

... стало ясно, що станеться, якщо величезна, укріплена українська армія – обдурена, налаштована до Росії винятково ненависницьки – «обрушиться» на нашу країну. Жодної іншої мети, крім затягування часу та підготовки до майбутньої війни, з боку України не проглядалося. Через три – максимум через чотири – роки Росія зіткнулася б не просто з війною, а з війною на винищення та поневолення та ... з використанням ядерної зброї.

Те, що відбувається в Україні зараз, називається у міжнародній практиці примусом до миру».

Заходи пропагандистського характеру в шкільній освіті

Значну увагу окупаційна влада продовжує приділяти змістовому наповненню шкільної освіти.

Перед 1 вересня для шкіл Криму вийшов наказ в обов'язковому порядку провести класні години за темами: для учнів 1-4 класів – «Герої спецоперації»; для учнів 5-7 класів – «Друзі та вороги Російської Федерації», для учнів 8-9 класів – «ЛНР, ДНР, Крим, Херсон – це Росія», для учнів 10-11 класів – «Є така професія – Батьківщину захищати! Переваги контрактної служби в ЗС РФ».

Тематика таких класних годин є не лише пропагандою підтримки воєнних дій РФ на території України та налаштування українських дітей проти України, але містить в собі і ознаки вербування до збройних сил держави-окупанта.

На позакласну діяльність за оновленими федеральними державними стандартами загальної середньої освіти освітня організація має виділити до 10 щотижневих занять. Серед цих 10 годин на тиждень **рекомендована частина** має включати:

- 1 година – «Розмови про важливе» (понеділок, перший урок);
- 1 година – «Заняття з функціональної грамотності» (зокрема фінансової грамотності);
- 1 година – «Профорієнтаційна робота».

Варіативна частина має містити:

- 3 години – «Додаткове вивчення навчальних предметів» (для супроводу вивчення окремих навчальних предметів на поглибленому рівні, проектно-дослідницької діяльності, історичної освіти).
- 2 години – «Розвиток особистості та самореалізації учнів» (заняття у шкільних театрах, шкільних музеях, участь у спортивних заходах).
- 2 години – «Комплекс заходів на задоволення соціальних інтересів та потреб» (у рамках Російського руху школярів, Юнармії, реалізації проекту «Росія – країна можливостей»).

Щотижневі уроки «Розмови про важливе», власне, є поверненням до радянських традицій проведення годин політінформації і є так само

суто пропагандистськими за змістом. Методичні матеріали для організації циклу щотижневих занять, що містять сценарій заняття, методичні рекомендації щодо його проведення, інтерактивний візуальний контент розробляються на федеральному рівні. Створено окрему сторінку в Інтернеті з метою підготовки викладачів до цих уроків.

Впровадження обов'язкових освітніх програм з початкової військової підготовки

9 листопада 2022 р. міністр освіти РФ Сергій Кравцов повідомив³⁰, що у школах РФ з 2023 року запроваджують курс початкової військової підготовки. Наразі його розробка триває, вона має завершитися 1 січня 2023 р., потім відбудеться апробація курсу, після чого його повноцінно впровадять до навчального процесу з 2023-2024 навчального року. Це передбачає створення аналогічного курсу у школах на територіях України, окупованих РФ. Додатково повідомляється, що з 2022-2023 навчального року у школах РФ (також і на окупованих нею територіях України) проводиться обов'язкова церемонія підняття державного прапора та виконання гімну РФ; цю ініціативу схвалив президент РФ Володимир Путін.

³⁰ <https://www.c-inform.info/news/id/105278>

Раніше ініціативу відновлення початкової військової підготовки у школах підтримало Міністерство оборони РФ, яке назвало її «виправданою» і рекомендувало надати на це заняття 140 годин за останні два роки навчання у школах і закладах середньої професійної освіти. З пропозицією впровадити відповідний курс у школах раніше виступили віце-спікер Держдуми РФ Борис Чернишов та депутати Яна Лантратова і Володимир Павлов: свою ініціативу вони аргументували тим, що старшокласники повинні «вміти найелементарніші речі у рамках системи освіти», що є «особливо важливим у сучасних умовах»³¹.

³¹ <https://crimea.ria.ru/20221108/minoborony-podderzhalo-vvedenie-v-shkolakh-zanyatiy-po-voennoy-podgotovke-1125275639.html>

10 листопада 2022 р. «Голова республіки Крим» Сергій Аксьонов затвердив порядок організації курсу початкової військової підготовки у школах на окупованій території АР Крим. Відповідне розпорядження було опубліковане на сайті «державної ради республіки Крим», доступ до якого на підконтрольній урядові України території заблоковано. У тексті «документа» рекомендується затвердити доданий план основних заходів організації у «республіці Крим» навчання громадян початкових знань у галузі оборони й підготовки з основ військової служби на 2022-2023 навчальний рік. «Документ» регламентує порядок взаємодії між «республіканськими органами влади», окупаційними військкоматами, військовими частинами для підготовки й проведення занять з початкової військової підготовки у школах та закладах середньої професійної освіти: організація покладається на

«чиновників» кримського «міністерства освіти», представників «адміністрацій муніципалітетів» і освітні заклади у взаємодії з окупаційними військкоматами й військовими частинами. Заходи розпочалися вже у 2022 році. На квітень – липень 2023 р. планується організація зборів на базі окупаційних військових частин, навчальні стрільби, заняття зі стройової, фізичної, військово-медичної підготовки та РХБЗ. У поточному й наступному роках відбуватимуться змагання «Зарниця», «Зарничка» та «Орленок». На постійних засадах готуватимуться методичні матеріали й створюватимуться навчальні пункти. Протягом навчального року здійснюватиметься підготовка та перепідготовка викладачів цього курсу, інспектуватиметься сам навчальний процес. Серед іншого до плану увійшли агітаційні заходи³².

³² <https://rk.gov.ru/document/show/37037>

В уряді Великої Британії з посиланням на служби розвідки країни пояснюють рішення політичного та військового керівництва РФ повернути до шкіл військову підготовку бажанням покращити якість призовників і мобілізованих, а також підвищити рівень патріотизму, оскільки вишкіл мобілізованих залишається поганим, вони недостатньо підготовлені, мають низький моральний дух. Наголошується на тому, що військова підготовка, запроваджувана до російських шкіл, повторює програму радянських часів, за якою учні проходили обов'язковий військовий вишкіл, вилучений з програми в 1993 році: зокрема, учнів навчали дій в умовах хімічної та ядерної атаки, наданню першої медичної допомоги та поведженню зі стрілецькою зброєю. «Ці тренінги, ймовірно, мають на меті надати школярам військові навички, коли вони наближаються до призовного віку, **а також збільшити участь у мобілізації та призову**. Ця ініціатива також буде частиною ширшого проєкту з прищеплення російському населенню ідеології патріотизму та довіри до державних інститутів», – дійшли висновку в розвідці Британії, зазначивши, що спроба реалізації такої ініціативи мала місце у 2014 році, після російської окупації Криму³³.

³³ <https://www.gov.uk/government/topical-events/russian-invasion-of-ukraine-uk-government-response>

Літні табори як інструмент формування «універсального солдата»

Програма таборів схожа між собою та здебільшого спрямована на формування мотивації служби у збройних силах країни-окупанта та вміння поводитися зі зброєю.

- В липні в таборі «Гірський» відбулась профільна зміна «Ростемо патріотами». Під час зміни відбувались огляд строю та пісні, воєнізована естафета «Дорога переможців», спортивний конкурс «Готовий до праці та оборони», вогнева підготовка. Вожатими загонів стали вихованці «Юнармії».

- Протягом всього літа відбувались зміни табору «Юнармієць», в яких беруть участь як діти з окупованих територій, так і російські діти, що має на меті пришвидшити асиміляцію українських дітей. Окрім того, працював військово-історичний табір «Країна героїв». Впродовж змін дітей навчають правил поводження зі зброєю, відбуваються ігри-симуляції воєнних ситуацій, велика увага приділяється вихованню з дитини «справжнього патріота Росії», ладного захищати РФ зі зброєю в руках.
- 7 липня в таборі «Янтарний» МДЦ Артек відбувся правовий квест «300 років на сторожі закону» та історична реконструкція Нюрнберзького процесу. Заходи присвячувалися 300-річчю зі створення Прокуратури РФ. Квест організували та провели представники Генеральної прокуратури РФ. Під час реконструкції Нюрнберзького процесу основну увагу було привернено до засудження нацистської ідеології. Для розуміння контексту важливо зазначити, що російська пропаганда називає українців «нацистами» і всі заходи, спрямовані сьогодні в РФ і на окупованих нею територіях на засудження нацистської ідеології, мають на меті сформувати й посилити вороже ставлення дітей і молоді цих теренів до мешканців підконтрольних уряду України територій.
- 19 липня в таборі в «Ласпі» відкрилась тематична зміна «Ростемо патріотами». Тривалість зміни, в якій взяли участь 650 дітей, 50 з яких – з окупованої території Луганської області, – 21 день. За програмою зміни для дітей організували навчання з першої медичної допомоги, курси початкової військової підготовки й туристично-краєзнавчого спрямування. День у таборі починався з виконання гімну РФ. Найбільш активних учасників зміни планують зарахувати до лав Юнарії. Організатори табору анонсували, що під час реалізації освітньої програми Регіональне відділення ДТСААФ Росії міста Севастополя на постійній основі організовуватиме стрілецьку підготовку для дітей.
- 22 липня в дитячому таборі «Дельфін» відкрилась тематична козака зміна, в якій взяли участь 363 дітей із кадетських козацьких класів та клубів з військово-патріотичного виховання. Під час зміни діти ознайомлювалися з козацькою культурою та традиціями, прикладними козацькими дисциплінами, відвідували уроки православ'я, практикувалися у стройовому вишколі.
- З 18 по 1 серпня відбувалися військово-польові збори на території коси Беяус у Чорноморському районі. У зборах взяли участь учні кадетських класів і кадети з так званої «Донецької

народної республіки». Діти набували навичок з вогневої, тактичної, військово-медичної, туристичної підготовки, несли постову службу. Окрім того, щодня учасники зборів проглядали військово-патріотичні фільми. Перегляд таких фільмів сильно впливає на свідомість дітей в контексті романтизації війни.

- 23 липня юнарії Нижньогірського, Бахчисарайського й Сімферопольського районів взяли участь у заході, організованому з нагоди повернення до постійного місця дислокації бійців Росгвардії, загону «Беркут». Звідки саме повернулися бійці, не уточнювалося.
- 20 вересня в Севастополі стартував фінал військово-патріотичної гри «Рубіж». У фіналі змагання впродовж 3 днів команди з 20 освітніх закладів міста змагались за звання найкращого юнаріського загону. З лютого по травень проходили муніципальні етапи гри – їхніми учасниками стали понад 4 тисячі учнів із 59 освітніх закладів міста. Команди змагалися під час огляду строю та пісні, збирали й розбирали автомат Калашнікова, взяли участь у військово-історичному випробуванні.

За наповненням програм такі заходи ближче за своєю суттю до військового вишколу, ніж до таборів відпочинку. Ці дії ігнорують вимоги резолюції Ради Безпеки ООН (Резолюція 2250 (2015), ухваленої РБ 9 грудня 2015), щодо важливості усунення умов і факторів, які призводять до переростання радикалізації у насильство і войовничий екстремізм серед молоді, а також створюють підґрунтя для подальшого вербування цих дітей до збройних сил країни-агресорки.

На базі табору «Гірський» відбувалися тематичні зміни воєнно-патріотичної програми «Гірський стрілок». У 2022 році дати змін 22.06 – 12.07, 15.07 – 04.08, 07.08 – 28.08. Учасниками програми ставали діти у віці від 8 до 17 років. Програма повністю мілітаризована та спрямована на формування з дітей солдат. Програма складалася з 3 експедицій:

- Під час першої експедиції діти стали учасниками уроків бою з мечем і луком, опановували індивідуальну тактику та взаємодію у строю, брали участь у реконструкції «малих історичних битв», знайомилися з «Наукою перемагати» Суворова та «Кодексом честі російського офіцера» тощо.
- Другий етап експедиції – це серія добових польових (гірських, лісових) виходів з повним набором навичок виживання в природному середовищі (розпалювання багаття, пошук палива, встановлення наметового табору, захист підходів і периметра тощо); пошук води, придатної для пиття, її очищення.

- Третій етап експедиції – тактична гра, де діти утворювали кілька груп розвідників, вчилися непомітно проводити розвідку в стані умовного супротивника, вирішувати поставлені перед ним «бойові» завдання, уникати групи переслідувачів, використовуючи досвід радянських бійців у період Другої світової війни на території Кримського півострова.

Також під час програми відбувалися «штурмові» виходи до Ескі Кермен, Бахчисарая та Мангуп-Кале, ще дітей вчили надавати домашню допомогу.

ВПЛИВ ПОРУШЕННЯ НА ДІТЕЙ

Систематичність проведення заходів засвідчує небезпечну тенденцію де-факто формування з українських дітей на тимчасово окупованих територіях солдатів, обізнаних в основах військової служби і здатних поводитися зі зброєю.

Такі дії вкотре засвідчують нарощення темпів підготовки дітей до участі в реальних бойових діях, що є воєнним злочином за нормами міжнародного права.

Також мілітаризація свідомості дітей стане великою перешкодою у процесі інтеграції населення після деокупації українських земель.

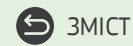
“Мілітаризована свідомість – найбільш “чорно-біла”, і не лише за формулою «друг-ворог». Мілітаризована свідомість передбачає підкорення наказу, підкорення “старшому за званням” як базову модель для дії, що послаблює опір пропаганді, мінімізує значущість обговорення різних точок зору, діалогу, пошуку спільних рішень, взяття на себе громадської відповідальності, позбавляє здатності самостійно здійснювати моральний вибір, – тобто нівелює все те, що становить підвалини демократичного суспільства. Вартість людського життя (одного з природних прав людини) – геть-чисто знівельована³⁴.

**З інтерв'ю з кандидатом психологічних наук,
конфліктологом Іриною Ейхельсон**

³⁴ <https://voicecrimea.com.ua/main/articles/militarizaciya-teritori%D1%97-ta-svidomosti.html>

ЗГВАЛТУВАННЯ ТА ІНШІ ФОРМИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА³⁵

³⁵ <https://childrenandarmedconflict.un.org/six-grave-violations/sexual-violence/>

Під цим порушенням розуміється акт сексуального характеру, вчинений щодо дитини, який містить зґвалтування, сексуальне насильство іншого роду, навернення у сексуальне рабство, примус до проституції, укладання шлюбу з примусу, вагітність або аборт чи примусову стерилізацію.

Зґвалтування: це акт статевих зносин, що відбувається без отримання згоди, який може складатися з проникнення статевим органом до будь-якої частини тіла або проникнення до геніального чи анального отворів будь-яким предметом або частиною тіла. Хоч яке таке проникнення вважається зґвалтуванням. Дії з метою вчинення зґвалтування, що не призводять до проникнення, вважаються спробою зґвалтування.

Сексуальне насильство: йдеться про будь-який сексуальний акт, спробу здійснити сексуальний акт або торгівлю дітьми з сексуальною метою. Сексуальне насильство набуває різних форм, зокрема це зґвалтування, навернення у сексуальне рабство й торгівля людьми, примусова вагітність, сексуальні домагання, сексуальна експлуатація та сексуальні наруги, а також примусові аборти³⁶.

³⁶ https://childrenandarmedconflict.un.org/wp-content/uploads/2021/03/Practical-guidance-for-mediators-to-protect-children-in-situations-of-armed-conflict-RUSSIAN.pdf?fbclid=IwAR0H9_y5fmAG6BrqyM8a-Fr9XJl34iOolvp-srkBlojJSAvi-GA2k1nWJXNPwI

Сексуальне насильство все частіше стає характерною ознакою російсько-української війни і часто відбувається щодо дівчат і хлопчиків за умов відсутності законності під час захоплення територій. У деяких випадках сексуальне насильство використовувалося як військова тактика, спрямована на приниження населення, чи як примус до переміщення.

Перші повідомлення щодо сексуального насильства стали надходити після звільнення українських територій, зокрема у Бучі та в Ірпені правоохоронці зафіксували факти зґвалтування дітей російськими військовими під час перебування їх там. Всі кейси, що стосуються зґвалтування дітей – сенситивні та травматичні, надскладні для документування. Більш того, цей воєнний злочин набув політичного забарвлення. Однією з причин звільнення 31 травня Людмили Денісової з посади уповноваженого з прав людини було те, що Людмила Денісова ділилася з громадськістю деталями сексуальних злочинів проти дітей, які вчиняють росіяни на території України, без урахування етичних стандартів надання інформації та виправданості і доцільності оприлюднення тих чи інших подробиць³⁷. Незадовго до її звільнення, 25 травня, майже півсотні українських медійниць підписали відкрите звернення³⁸ до Уповноваженої Верховної Ради з прав людини Людмили Денісової із закликом змінити риторику в повідомленнях про статеві злочини під час війни, зокрема статеві злочини проти дітей, поширювані на офіційних сторінках соцмереж Омбудсмана.

Результатом цього стало те, що в департаменті Генеральної прокуратури України, що опікується воєнними злочинами, створено спеціальне управління, яке забезпечує досудове розслідування та процесуальне провадження саме злочинів сексуального характеру, спричинених збройним конфліктом.

Водночас Генеральний прокурор Андрій Костін підтвердив злочини сексуального насильства проти дітей і повідомив про порушення кримінальних проваджень (встановлено п'ятьох дітей у віці від 4 до 16 років, які стали жертвами цієї категорії воєнних злочинів)³⁹.

«Окремо хотів би зазначити, що є випадки, встановлені в кримінальних провадженнях, сексуального насильства проти дітей. Встановлено п'ятьох дітей у віці від 4 до 16 років, які стали жертвами цієї категорії воєнних злочинів. Але ми всі розуміємо, що таких злочинів набагато більше, ніж я вже зазначив... Це складна робота. Ми працюємо з дітьми з використанням такої системи, яка називається «зелена кімната», – за безпосередньої участі психолога: він поза візуальним спостереженням дитини, але допомагає. Це складно. Але в деяких випадках є свідчення, які можуть бути використані як докази в цих кримінальних провадженнях».

Епізоди сексуального та ґендерно зумовленого насильства проти дітей також підтвердила Незалежна міжнародна комісія з розслідування порушень в Україні у своєму звіті⁴⁰.

³⁷ Чому Верховна Рада звільнила омбудсменку посеред війни – DW – 31.05.2022 <https://www.dw.com/uk/chomu-verkhovna-rada-zvilnyla-ombudsmenu-posered-viiny/a-61990421>

³⁸ Медійниці просять Омбудсмана Денісову змінити риторику повідомлень про статеві злочини | ZMINA | Центр Прав Людини <https://zmina.ua/statements/medijnyczy-prosyat-ombudsmenu-denisovu-zminyty-rytoryku-povidomlen-pro-statevi-zlochyny/>

³⁹ https://lb.ua/news/2022/09/19/529761_andriy_kostin_rosiya_vikoristaie.html

Зокрема,

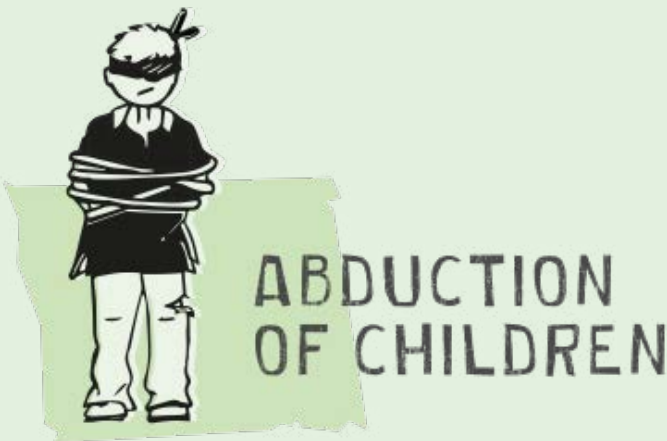
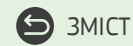
- У Київській області у березні 2022 р. двоє військовослужбовців Збройних сил РФ увійшли до будинку, кілька разів зґвалтували 22-річну жінку, вчинили акти сексуального насильства щодо її чоловіка та примусили подружжя до статевого акту в їхній присутності. Потім один з військовослужбовців примусив їхню чотирирічну доньку до орального сексу з ним, що є зґвалтуванням. Комісія наразі розслідує три інші достовірні повідомлення про зґвалтування Збройними силами РФ жінок і дівчат-підлітків у тому ж селі.
- Також у Чернігівській області у березні 2022 р. Збройні сили РФ окупували один з будинків більше тижня. За цей час командир підрозділу неодноразово вчиняв насильницькі дії сексуального характеру щодо 16-річної дівчини та погрожував вбити інших членів родини, які намагалися її захистити. Згодом було ідентифіковано двох із цих військовослужбовців Збройних сил РФ Росії.
- Комісія також виявила випадок у Чернігівській області у березні 2022 р., коли військовослужбовець Збройних сил РФ увірвався до будинку, погрожував зброєю мешканцям і силувався зґвалтувати жінку на очах у її 3-річного сина.
- У Харківській області Комісія розслідує два випадки повторних зґвалтувань. Протягом більше трьох місяців солдат Збройних сил РФ, як стверджується, ґвалтував дівчинку-підлітка.
- Комісія підтвердила випадки сексуального насильства, коли російські військовослужбовці ґвалтували дівчаток після того, як входили до будинків цивільних осіб або заселялися туди. Окрім того, чотирирічна дівчинка чула крики своєї матері, коли її ґвалтували в сусідній кімнаті. Такі дії також прирівнюються до катувань.

40 <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-10/A-77-533-AUV-UA.pdf>

Але, за словами генпрокурора «...будь-які злочини сексуального характеру характеризуються дуже високим рівнем латентності, перепрошую за це слово, це – юридичний термін. Тобто їх скоюється набагато більше, ніж про це відомо, хоча б тому, що багато людей просто не хочуть з різних причин комунікувати». Тому правдива кількість випадків цього злочину щодо дітей, на жаль, не буде встановлена.

ВПЛИВ ПОРУШЕННЯ НА ДІТЕЙ

Діти, які зазнали сексуального насильства, страждають від тривалих психологічних травм, наслідків для здоров'я, зокрема інфекційних захворювань, що передаються статевим шляхом, таких, як ВІЛ/СНІД, фактів ранньої вагітності. Їхня реінтеграція є ще більш складним завданням, оскільки суспільство дуже часто стигматизує жертв.

ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ⁴¹

⁴¹ <https://childrenandarmedconflict.un.org/six-grave-violations/abduction-of-children/>

Незаконні переміщення, захоплення, утримання, затримання, заволодіння або насильницьке зникнення дитини тимчасово чи назавжди з метою експлуатації дитини у будь-якій формі.

Сюди входять, зокрема, вербування до збройних сил чи груп, залучення до участі у бойових діях, сексуальна експлуатація чи сексуальні наруги, примусова праця, захоплення заручників та індоктринація.

У деяких випадках викрадені діти довільно затримуються урядами чи озброєними групами. Сторони у конфлікті також викрадають дітей під час систематичних кампаній насильства та репресій проти цивільного населення⁴².

Викрадення дітей під час конфлікту є одним із шести серйозних порушень, виявлених і засуджених Радою Безпеки ООН. Викрадення дітей є приводом для залучення сторін до збройних конфліктів, як зазначено у додатках до щорічної доповіді Генерального секретаря про дітей і збройні конфлікти.

На захист дітей від незаконного переміщення спрямована **Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей**. Конвенція створює процедуру для забезпечення повернення дітей, яких незаконно вивозять або утримують, до країни постійного місця проживання.

Зазначена Конвенція є найпоширенішим міжнародним інструментом у цій сфері, адже до неї долучилася 81 держава світу для співпраці у її рамках і використання її ефективного механізму.

⁴² https://childrenandarmedconflict.un.org/wp-content/uploads/2021/03/Practical-guidance-for-mediators-to-protect-children-in-situations-of-armed-conflict-RUSSIAN.pdf?fbclid=IwAR0H9_y5fmAG6BrqyM8a-Fr9XJl34iQolvp-srkBlojJSAvi-GA2k1nWJXNPwl

У Конвенції вживаються поняття «право піклування» і «право доступу», тлумачення яких обмежено цілями Конвенції. Так, «право піклування» охоплює права, пов'язані з піклуванням будь-якої особи про дитину, і зокрема, право визначати місце проживання дитини, а «право доступу» передбачає право спілкуватися з дитиною, зокрема, право переміщувати дитину на обмежений час у місце, відмінне від місця її постійного проживання. Отже, переміщення вважається незаконним, коли має місце вивезення за кордон або неповернення з-за кордону дитини, якщо порушуються права піклування про дитину, яка належать будь-якій особі, установі чи іншому органу.

Таким чином, Конвенція має своїм завданням відновлення status quo шляхом негайного повернення неправомірно вивезених дітей, оскільки вирішувати будь-які суперечки щодо місця проживання та опіки над дитиною мають юрисдикцію лише органи за місцем постійного проживання дитини.

Незаконне переміщення

Від початку повномасштабного вторгнення ситуація з незаконним переміщенням українських дітей з окупованих територій до РФ набула загрозливих масштабів.

З 1 серпня в Україні запрацював державний портал для розшуку дітей – [інформаційна платформа «Діти війни»](#), що допомагатиме правоохоронним органам збирати дані про юних українців, постраждалих під час війни, зокрема зниклих безвісти чи переміщених на тимчасово окуповані території та депортованих до Російської Федерації. Про це [на брифінгу](#) повідомила радник – уповноважена Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації Дар'я Герасимчук⁴³.

Портал виконує дві основні функції:

- Інформування («Діти війни» – єдина платформа, що надає актуальні зведені дані про дітей, які постраждали внаслідок війни Росії проти України, загинули, зазнали поранень, зникли безвісти чи були депортовані, та тих, кого вдалося розшукати й урятувати. Правоохоронні органи та Національне інформаційне бюро щодня оновлюють кількісні показники в даних платформи).
- Допомога в розшуку дітей (платформа уможливлює зв'язок з правоохоронними органами, зокрема Національною поліцією, Офісом Генерального прокурора, а також Національним інформаційним бюро).

⁴³ <https://www.president.gov.ua/news/v-ukrayini-zapracyuvav-portal-diti-vijni-platforma-dlya-rozs-76809>

Станом на 1 грудня 2022 року дані про зниклих і депортованих дітей є такими⁴⁴:

Водночас точну цифру переміщених дітей встановити дуже складно через активні бойові дії та тимчасову окупацію частини території України. За даними відкритих джерел, озвученими Росією, депортованих дітей значно більше – 685 тис. За різними оцінками, зокрема й уряду РФ, російська влада вже допитала, затримала й примусово депортувала від 900 тис. до 1,6 млн. громадян України до Росії, часто до віддалених регіонів Далекого Сходу.

На фільтрацію віддали тисячі дітей, причому частину розлучили з їхніми сім'ями чи забрали з дитячих будинків і віддали на всиновлення в Росію. За даними Сполучених Штатів, лише протягом липня з окупованих районів України до РФ було вивезено понад 1,8 тис. дітей.

Попри те, що загальна кількість українських цивільних осіб, переміщених до Росії – добровільно чи вимушено – залишається невизна-

⁴⁴ https://rayon.in.ua/upload/news/20/2022-12/01-ap600Unq/F6A7F216-0CD3-494D-A650-12FDD29FDC57_63884bbe1c652.jpg

ченою, багато з них було переміщено до Росії організованими масовими перевезеннями, навіть якщо вони сподівалися потрапити на підконтрольну Україні територію, у спосіб і в умовах, що роблять їхнє примусове переміщення незаконним. Російські та пов'язані з Росією посадові особи організували безоплатні евакуаційні автобуси до Росії та говорили деяким цивільним особам, що в них немає іншого вибору, окрім як залишатися на окупованих Росією територіях або їхати до Росії, і їм слід «забути» про можливість виїхати на підконтрольну Україні територію. Люди, яким вдалося повернутися до України, розповідали, що військові чи інші особи на блокпостах наказували українським громадянам, які тікали від бойових дій, їхати до Росії чи «ДНР». Військові, які захоплювали цивільних осіб на окупованих територіях, говорили їм те саме, хоча в деяких випадках дозволяли людям проїхати на підконтрольну Україні територію.

Звичайно, ми б скористалися можливістю поїхати в Україну, якби могли. Але у нас не було вибору, не було можливості туди поїхати.

З особистого спілкування з мешканкою Маріуполя

Як повідомляє Катерина Рашевська, юристка Регіонального центру прав людини (RCHR): «Російська Федерація депортувала українських дітей до 57 регіонів, серед яких – райони Крайньої Півночі, які є не лише віддаленими на кілька тисяч кілометрів від місця постійного проживання неповнолітніх, але й значно відрізняються від нього за кліматичними умовами. Держава-агресорка також інституціонувала та пришвидшила процес передачі українських дітей на виховання в російські сім'ї. Згадані дії мають ознаки геноциду української нації та заохочуються безпосередньо В. Путіним, провладною партією “Единая Россия”, а також Уповноваженою Президента РФ з прав дитини Марією Львовою-Бєловою. “Привласнення” українських дітей стимулюється як шляхом поширення російської пропаганди, так і фінансово – через видатки з місцевих бюджетів родинам, які взяли на виховання “сиріт з Донбасу”. При цьому варто підкреслити, що неповнолітніх депортували не лише з Донецької та Луганської областей, а з 9 тимчасово окупованих регіонів України. Більше того, серед вихованців закладів цілодобового утримання – 95% мають біологічних батьків, а, відтак, сиротами не є. Тим не менше, станом на кінець червня 2022 року, щонайменше 127 українських дітей було передано під опіку в російські сім'ї»⁴⁵.

За даними ГО Регіонального центру прав людини (RCHR)⁴⁶ з переміщених українських дітей, щонайменше 2389 з них є дітьми-сирота-

⁴⁵ <https://blog.liga.net/user/krashevskal/article/46181>

⁴⁶ <https://blog.liga.net/user/krashevskal/article/povernennya-vikradenih-rosieyu-ditey-condition-sine-qua-non>

ми, дітьми, позбавленими батьківського піклування, а також дітьми, які через хронічні захворювання проживали станом на 24 лютого 2022 року в закладах цілодобового перебування. Серед депортованих неповнолітніх є ті, чий батьки були вбиті російськими військовими або не пройшли т.зв. «фільтраційні табори».

Фільтрація

Російська та пов'язана з Росією влада також піддала тисячі українських громадян процесу, що його Росія називає «фільтрацією», – це форма обов'язкової перевірки безпеки, коли окупанти й підконтрольні їм персони зазвичай збирали біометричні дані цивільних осіб, зокрема відбитки пальців і фото у фас і профіль, вчиняли індивідуальні обшуки, оглядали особисті речі та телефони й розпитували людей про їхні політичні погляди. Українські цивільні особи фактично були інтерновані, оскільки вони чекали, щоб пройти цей процес, і багато хто повідомляв, що їх тримали у переповнених приміщеннях у жалюгідних умовах на термін від декількох годин до майже місяця. Примусові переміщення та процес фільтрації являють собою окремі дії неприхованого знущання над цивільними особами, що апріорі передбачають глум над людьми, і багато українських цивільних зазнали як того, так й іншого.

Фільтраційний табір – це поселення. Була просто колона із сотень машин. Виходити не можна навіть у туалет. Набрякають ноги, болить все тіло. Ми простояли повних два дні та дві ночі. Сказали, що фільтрація розпочинається з 14 років. Моїй сестрі 12 років. Вона залишилася у машині... Ніколи не забуду розмову двох солдатів:

– Що ти робив із людьми, які не пройшли фільтрацію?

– Застрелив десять, а далі не рахував – нецікаво...

Мене залишили у першій операційній будці. Взяли документи, відсканували, зняли відбитки пальців. Паралельно перевіряли мобільний телефон. У кімнаті було п'ятеро солдатів зі зброєю, і я одна. Дуже страшно. Стали підкошуватися ноги, коли солдат, який лежав на матраці, сказав: «Не подобається? Попереду ще будуть жінки. Знайдемо щось». Я їм не сподобалася і мене просто виштовхнули. Чекати на місці батька не дозволили⁴⁷.

Зі спогадів 17-літній мешканки Маріуполя

⁴⁷ <https://inshe.tv/society/2022-04-30/676159/?fbclid=IwAR3B89I7blZfuaXo3uEbSCyvlpXavhcjDoMesA4PCYLMdXEUZXdIqBL2aKw>

Я вважаю, що великим злочином є сама фільтрація. Вони повністю позбавили нас будь-яких прав, зібрали всю інформацію про нас, всі відбитки пальців, фото, телефони сканували, собі додавали ці дані.

З інтерв'ю з 16-річною мешканкою з Маріуполю⁴⁸

Незаконне усиновлення

30 травня 2022 року Володимир Путін підписав указ, що спростив процедуру надання громадянства Росії українським дітям-сиротам або особам, які залишилися без піклування батьків.

Станом на кінець листопаду (з початку повномасштабного вторгнення) щонайменше 386 українських дітей з окупованих територій були незаконно усиновлені росіянами. Таку цифру озвучила юристка Регіонального центру прав людини Катерина Рашевська 2 грудня під час конференції «Геноцид як зброя в боротьбі проти української нації в XX-XXI ст.: інтердисциплінарні підходи».

За словами Катерини Рашевської, на чолі незаконного всиновлення, яке є міжнародним злочином Росії, стоїть Уповноважена президента РФ з прав дитини Марія Львова-Бєлова, яка сама незаконно всиновила 16-річного українця з Маріуполя.

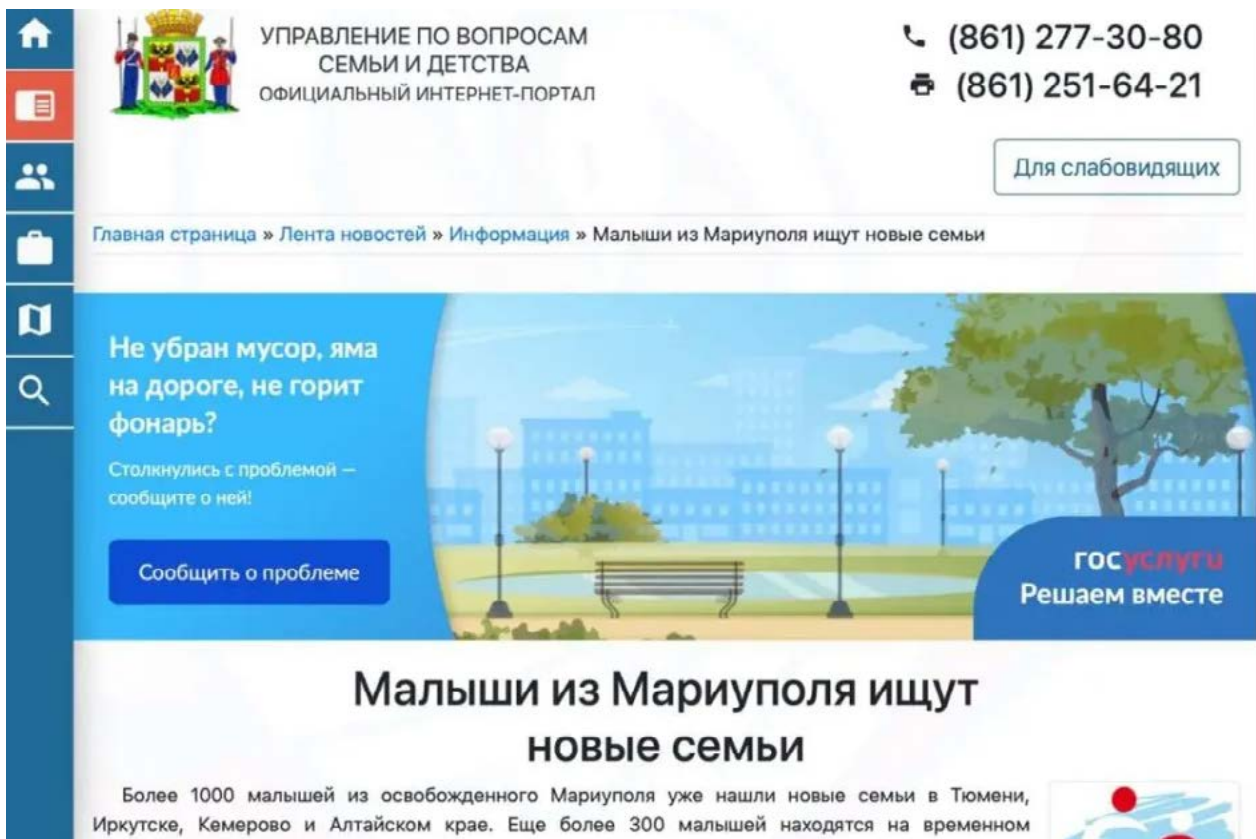
Водночас, за даними МЗС України, вже передано понад 1000 дітей із Маріуполя росіянам із Тюмені, Іркутська, Кемерово та Алтайського краю на «усиновлення». Ще понад 300 дітей перебувають у спеціалізованих закладах Краснодарського краю. Про це мовиться у [заяві](#) Міністерства закордонних справ України.

«Такі дії РФ грубо порушують Женевську конвенцію про захист цивільного населення під час війни від 1949 року, яка передбачає зобов'язання держави-окупанта не змінювати громадянський статус дітей, а також Конвенцію ООН про права дитини від 1989 року», – йдеться у заяві.

Також 30 неповнолітніх українців з Харцизька, Іловайська й Зугреської окупованої Донецької області примусово вивезли до Нижнього Новгорода під виглядом участі у молодіжних освітніх програмах, [доповіли](#) у ГУ розвідки Міністерства оборони України.

Росіянам навіть надають державну допомогу за усиновлення – близько 20 000 рублів, а якщо дитина має інвалідність – 156 400 рублів.

⁴⁸ <https://zmina.info/articles/fotografuvaly-yak-zlochyncziv-v-tyurmi-16-richna-meshkanka-mariupolya-rozkazala-pro-filtracziyu-ta-prymusovyj-vvyzdv-rf/?fbclid=IwAR0a4eES-WZUJN7QZ18l6C5G-kzuKZ4Olg-4hy1DkF-gHW5zA83NK0Q-ErEbQ>

Діти, яких під керівництвом Марії Львової-Бєлової депортують до Росії, позбавлені будь-якої об'єктивної можливості обирати – бути чи не бути викраденими, а потім усиновленими. Частина дітей не в змозі зробити вибір через вікові чи ментальні особливостями. Окрім того, під час примусового усиновлення застосовуються шантаж, погрози й маніпуляції.

Переміщення під виглядом «евакуації» та «оздоровлення» дітей

Останнім часом поширилася практика «тимчасового» вивезення дітей без їхніх батьків під приводом відпочинку й оздоровлення. До того ж батьки добровільно дають на це згоду, рятуючи таким чином дітей від обстрілів та жахів війни, але не отримуючи жодних гарантій щодо повернення дітей.

Після звільнення територій Харківської області були виявлені факти незаконного вивезення дітей до РФ під приводом т.з. «відпочинку-оздоровлення». Скориставшись гуманітарною ситуацією в Ізюмі та Балаклії, а саме тим, що, за словами місцевих мешканців, «магазини не працювали і єдиний спосіб роздобути щось поїсти – то була гу-

манітарка. На тиждень – дві булки хліба, раз на два місяці – крупи та олія», окупаційна влада запропонувала вивезти дітей відпочити у Геленджик. Близько 30 дітей вивезли на тиждень і повернули назад.

У серпні вони запропонували ще одну поїздку. Тут немає їжі, немає жодних умов, я просто хотіла, щоб моя дитина хоч тиждень відпочила від цього кошмару.

З розповіді мати дитини Марини⁵⁰

⁵⁰ <https://odessa.online/uk/izyum-pershi-dni-zhittya-bez-okupatsiyi-foto-video/>

50 дітей від 10 до 15 років вивезли на відпочинок до Геленджика. Вже після деокупації Харківщини батьки згуртувалися і почали шукати шляхи, як повернути дітей додому. Організувати поїздку допомогла благодійна організація «Спасемо Україну», і нині діти вже разом зі своїми батьками. Але досі в російських дитячих таборах залишається частина дітей.

Тільки в цьому закладі, в Анапі, звідки евакуйовані ці діти,десь більше як 60 дітей, які залишилися. Це були декілька сотень, але скільки всього таких дітей на території російської федерації, ми не можемо сказати. Дуже багато дітей ми знаємо з окупованих територій. Це викрадення дітей, тому що згідно із міжнародним правом вони би мали їх повернути⁵¹.

**З інтерв'ю засновника організації «Спасемо Україну»,
уповноваженого
Президента з прав дитини (у 2014-2021)
Миколи Кулеби**

⁵¹ <https://www.5.ua/suspilstvo/my-zrozumily-shcho-nam-ikh-ne-povernut-prymusova-deportatsiia-ukrainskykh-ditei-na-rosiiu-shcho-vidomo-292114.html>

Авторами звіту зафіксовані випадки переміщення дітей з Півдня України [у моніторингових звітах «Універсальний солдат» або освіта як знаряддя Росії на окупованому Півдні України](#).

Осінні канікули у Херсонській і Запорізькій областях було оголошено в різні дати, в залежності від інтенсивності бойових дій. Як-от, в Херсоні, Білозерському, Бериславському, Каховському, Новокаховському районах канікули оголосили з 6.10. до 21.10.2022 р.

У Великолепетиському, Генічеському, Каланчацькому, Новотроїцькому, Скадовському й Чаплинському районах – з 12.10 до 25.10. Пізніше канікули продовжили до 7 листопада (за виключенням Херсону, Олешківського, Бериславського, Голопристанського, Білозерського,

Каховського, Новокаховського, Великолепетихського районів, де дата початку навчання не озвучувалась).

В окупованій частині Запорізької області канікули оголошувалися з 31 жовтня до 14 листопада.

Канікулярно-оздоровчі зміни відбувалися в окупованому Криму, Краснодарському й Ставропольському краях, Ростовській області, у Кабардино-Балкарії. За заявою окупаційного «тимчасово виконуючого обов'язки губернатора» Херсонської області Володимира Сальдо, кожен регіон був готовий прийняти до 10 тисяч осіб (дітей та їхніх батьків).

Серед місць розміщення дітей, які вдалось ідентифікувати: Кабардино-Балкарія: соціально-реабілітаційний центр «Радуга»; Крим: табори «Дружба» (Євпаторія), «Лучистый» (Євпаторія), «Здравница» (Євпаторія), «Юность» (Заозерний), «Чайка» (Євпаторія), «Мечта» (Євпаторія), «Артек» (Гурзуф). Загалом повідомлялося, що 15 кримських таборів приймуть дітей з Херсонської та Запорізької областей. За різною інформацією, в Криму планувалось прийняти від 4 500 до 6000 дітей із Запорізької та Херсонської областей.

11 жовтня з'явилась інформація, що до Криму вже приїхало 2 000 дітей з Херсонської та Запорізької областей. 11 і 12 жовтня стало відомо, що дітей привезли до Анапського району Краснодарського краю. Але кількість дітей, переміщених на територію РФ, не уточнюється.

До організації вивозу дітей на так званий «відпочинок» долучилися окупаційні «Міністерство праці та соціальної політики» Херсонської області, «Міністерство туризму» Херсонської області, «МНС» Херсонської області, «уряд» Криму, а також депутати Госдуми РФ, зокрема Ігорь Кастюкевич і голова Кабардино-Балкарії Казбек Коков.

Окупаційні владні органи й російська влада стимулювали також поїздки батьків разом із дітьми вглиб окупованих територій і на територію Росії, у такий спосіб створюючи умови для зміни демографічного складу окупованого півдня України та асиміляції громадян України в російський соціум. Зокрема, в середині жовтня почали з'являтися відео з дітьми з Криму, де вони прохають, щоб батьки приїхали до них на відпочинок до Криму.

Окрім канікулярно-оздоровчих змін, у жовтні тривало переміщення населення під гаслом евакуації. Переміщення було організовано через Крим і далі на територію Російської Федерації. У Криму в Джанкої діяв пункт тимчасового розміщення. За інформацією російських медіа, близько 9000 осіб перемістилися до Краснодарського краю,

серед них і діти. Дітлахи, котрих було переміщено, почали відвідувати російські школи. Для них влада організувала транспорт з пунктів тимчасового перебування.

Ще вглиб окупованих територій та на територію Російської Федерації перемістили дітей з дитячих будинків Херсонської області. Серед переміщених дітей, вихованців інтернатів, є діти з інвалідністю⁵².

Викрадення

Також відомі випадки викрадення/ув'язнення дітей російськими військовими на тимчасово окупованих територіях. Мета таких викрадень різна: залякування, спроба нав'язати окупаційний режим, збір розвідувальних даних, тиск на родичів жертв з інших причин.

28 серпня окупанти викрали з дому 16-річного підлітка з окупованого Василівського району Запорізької області. 7 липня Владислава Буряка, який був заручником російських військових 90 днів, нарешті звільнили. Увесь цей час його батько Олег Буряк, очільник Запорізької райдержадміністрації, проводив публічну акцію з його порятунку. [\(інтерв'ю після звільнення\)](#)

15 вересня прикордонники звільнили п'ятьох підлітків, яких окупанти утримували в підвалі на Харківщині. Як виявилось, четверо дівчат і хлопець перебували в неволі сім днів. Росіяни проводили з ними фільтраційні заходи, після чого зачинили в підвалі⁵³.

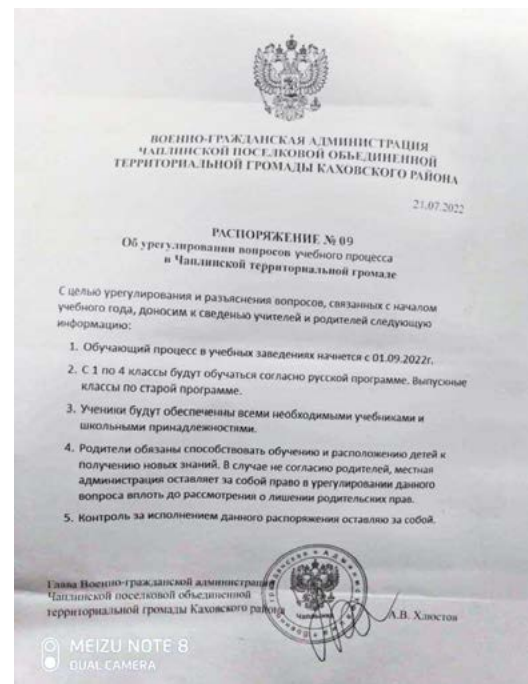
Окрім того, батьків на тимчасово окупованих територіях залякують розлукою з дітьми й позбавленням батьківських прав, якщо діти не почнуть відвідувати дитячий садочок або школу. Зокрема, 29 серпня 2022 року під час проведення евакуаційних заходів стало відомо про такі дії псевдовлади на окупованій території Харківської області⁵⁴. Аналогічні заходи залякування та тиску використовують на окупованій Херсонщині (фото документа).

Триває практика використання викрадення дітей для тиску на батьків задля отримання згоди на колаборацію. Наприклад, на початку серпня росіяни викрали сина Івана Верещака – вчителя з Херсонської області, за те, що вчитель відмовився з 1 вересня викладати за російською програмою. [\(відео інтерв'ю\)](#)

52 Після звільнення частини Херсонської області та м. Херсон розпочата робота щодо повернення дітей до України

53 <https://www.facebook.com/DPSUkraine/posts/pfbid02H5ZQeYYYU-AvAL8GUQdRTu2M-5dcZ1osbYDB4z-wGSuzPj3UTbcsZ-PJvSdE4UEV5znbl>

54 На окупованій території Харківщини псевдовлада змушує батьків віддавати дітей в школи, погрожуючи їх вилученням із сімей – розпочато провадження (gp.gov.ua) <https://www.gp.gov.ua/posts/na-okupovani-teritoriyi-xarkivshhiny-psevdovlada-zmusuje-batkiv-viddavati-dit-ei-v-skoli-pogrozuyuci-yix-vilucenniam-iz-simei-rozpocato-provadzennya>

ВПЛИВ ПОРУШЕННЯ НА ДІТЕЙ

Такі дії росіян є очевидним порушенням міжнародного гуманітарного права й міжнародного права прав людини та мають ознаки геноциду українців, а саме – комплексу планових послідовних кроків, спрямованих на винищення нації.

Масове викрадення дітей і спроби асимілювати їх в чужій культурі надають підстави вважати такі дії геноцидом відповідно до статті 2 розділу E Конвенції про геноцид 1948 року.

НАПАДИ НА ШКОЛИ ТА ЛІКАРНІ⁵⁵

⁵⁵ <https://childrenandarmedconflict.un.org/six-grave-violations/attacks-against-schools/>

До таких нападів належать напади на школи або медичні установи, що призводять до повної чи часткової руйнації цих об'єктів, а також інші посягання на нормальне функціонування цих об'єктів, такі, як окупація їх, обстріл або вибір як цілі з пропагандистською метою, або інші дії, спрямовані на заподіяння шкоди школам або медичним установам та їхньому персоналу.

«Школа»: термін позначає пізнаваний навчальний заклад або місце навчання. Навчальні заклади й місця навчання повинні мати визнаний статус і бути відомі місцевому населенню як навчальні заклади, їхні межі мають бути видимими.

«Лікарня»: йдеться про медичні заклади, де розміщено хворих і поранених і де вони отримують медичні послуги.⁵⁶

Школи та лікарні мають бути зонами миру, де дітям надається захист навіть під час конфліктів. Тим не менш, протягом 9 місяців спостерігається загрозлива тенденція зростання кількості нападів на школи й лікарні, що згубно позначається на дітях.

Окрім прямої фізичної шкоди школам та лікарням, російсько-українська війна призвела до примусового закриття чи припинення функціонування цих установ. Діти, вчителі, лікарі та медсестри також наражаються на загрози з боку сторін конфлікту, якщо їх підозрюють, наприклад, у підтримці іншої сторони конфлікту. Також велике занепокоєння викликає використання шкіл для військових потреб.

⁵⁶ https://childrenandarmedconflict.un.org/wp-content/uploads/2021/03/Practical-guidance-for-mediators-to-protect-children-in-situations-of-armed-conflict-RUSSIAN.pdf?fbclid=IwAR0H9_y5fmAG6BrqyM8a-Fr9XJl34iOolvp-srkBl0iJSAvi-GA2k1nWJXNPwI

Відповідно до міжнародного гуманітарного права, і школи, і лікарні є цивільними об'єктами, що охороняються, і тому на них поширюються гуманітарні принципи відмінності та пропорційності. Прямі фізичні напади на ці установи та закриття їх внаслідок прямих загроз з 2011 року було додано як підстави для включення до списку Генерального секретаря сторін у конфлікті, які вчиняють серйозні порушення щодо дітей у збройному протистоянні.

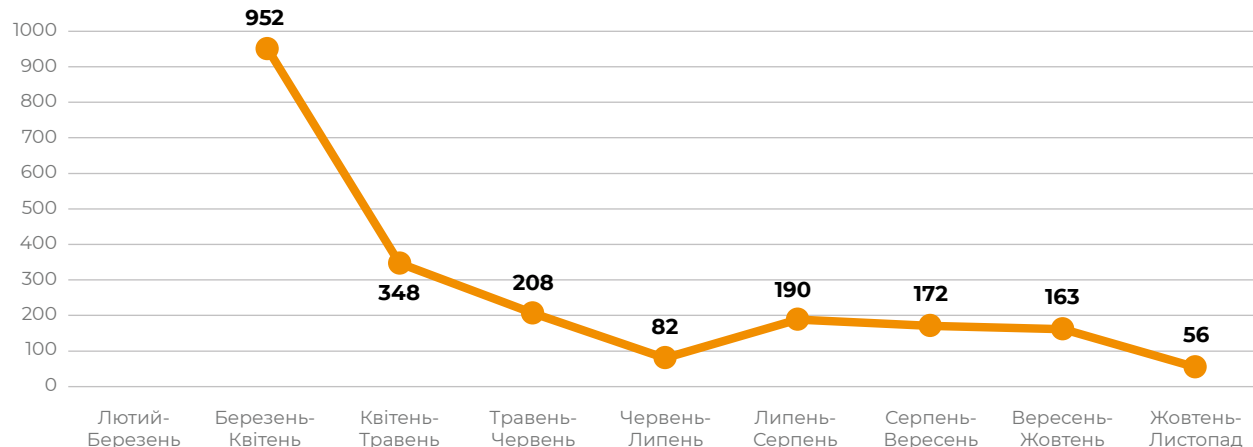
Станом на 24 листопада через бомбардування та обстріли збройними силами РФ пошкоджено 2719 закладів освіти, 332 з них зруйновано вщент.

Загальна картина завдавання руйнівної шкоди закладам освіти, зокрема школам, є такою:

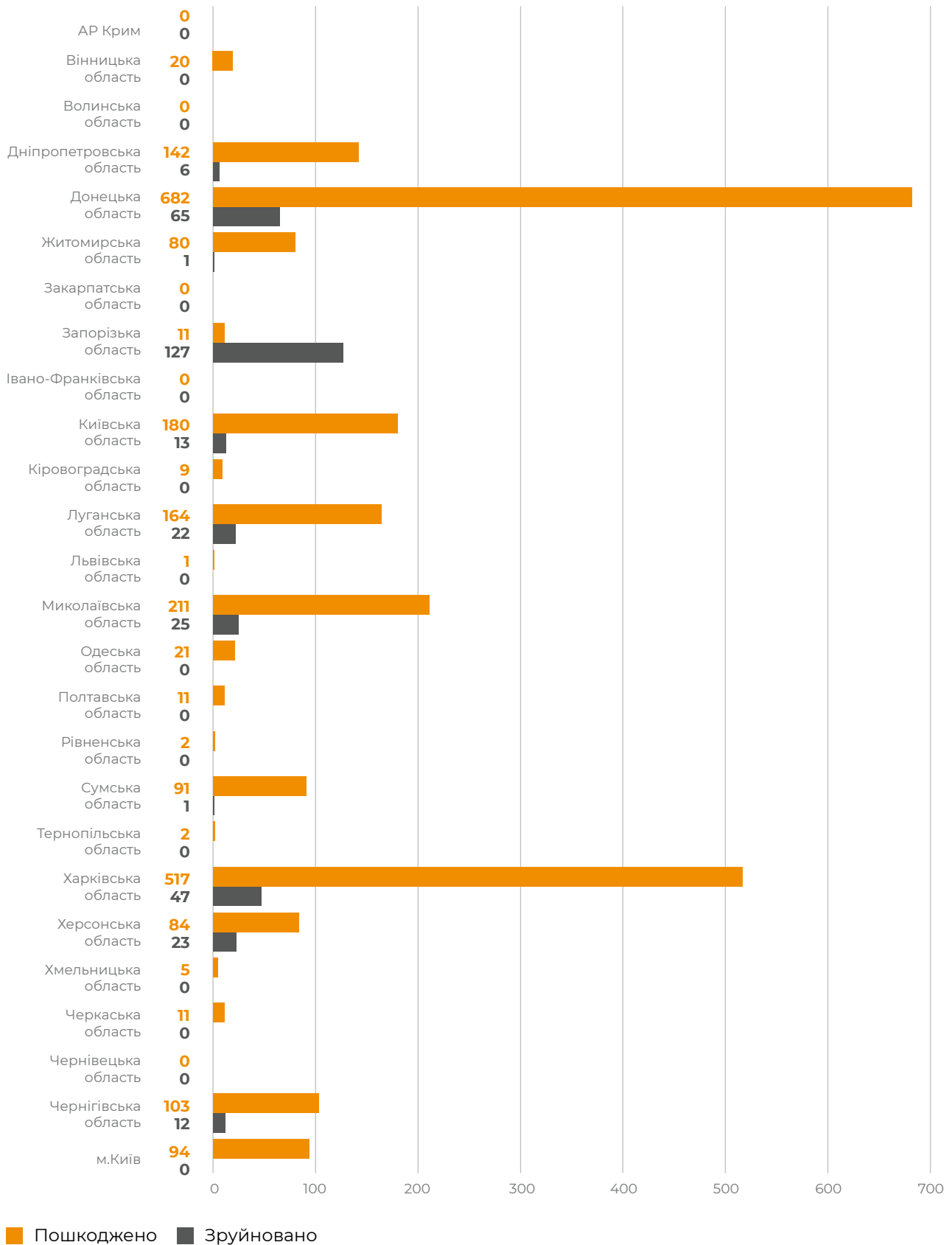
Місяць (з 24 по 24)

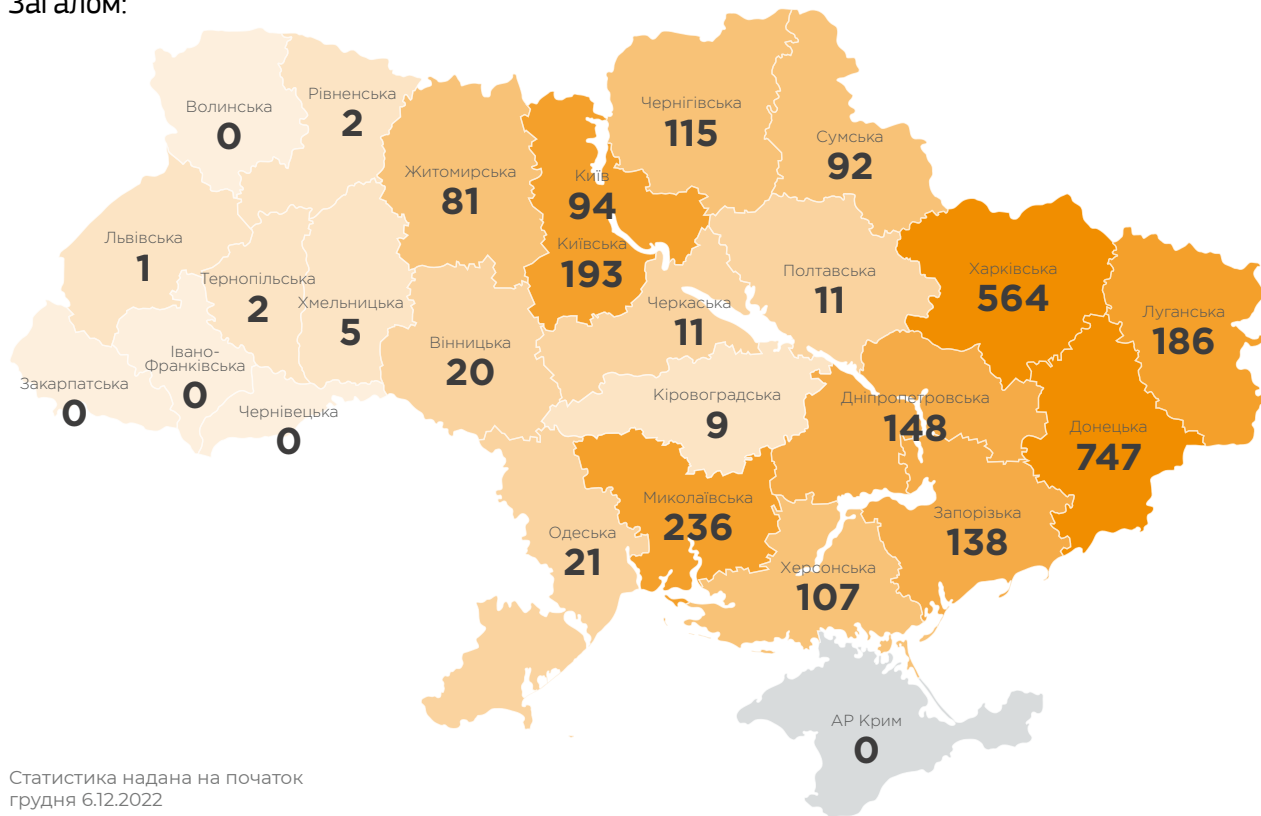
Щомісячна динаміка

Кількість пошкоджених і зруйнованих [за даними МОН](#) шкіл у різних регіонах країни:

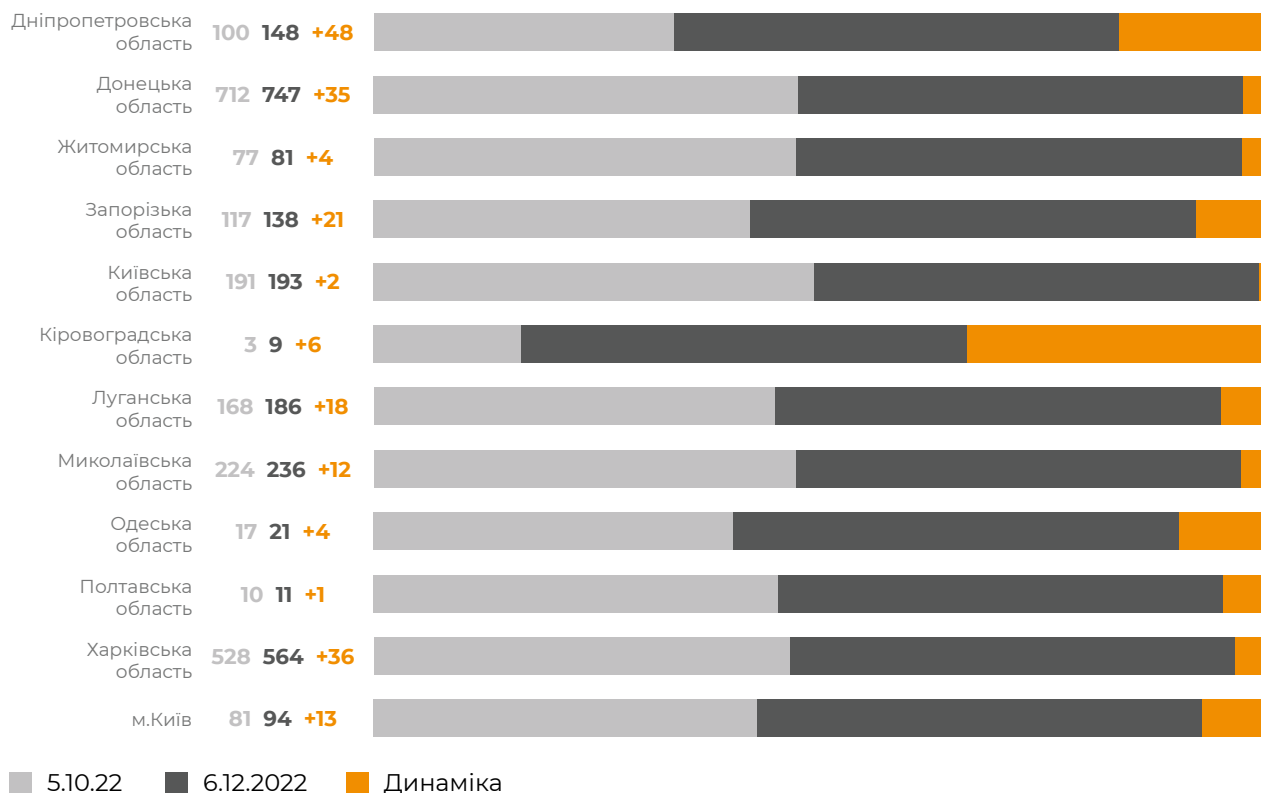

Загалом:

Статистика надана на початок грудня 6.12.2022

Найбільш постраждалі регіони і ті, де протягом жовтня-листопада руйнація закладів освіти триває.

5.10.22 6.12.2022 Динаміка

Окрім того, зафіксовано численні факти пограбування матеріально-технічної бази шкіл, втрати документів (особистих справ, трудових книжок тощо).

Спочатку був пошкоджений спортзал, туди потрапила ракета. Потім було потрапляння в дах, мені навіть фотографували мій кабінет, в якому немає вікон. Будівля пошкоджена, комунікації – частково. Ну і в моєму кабінеті вкрали всю техніку, понівечили нові парти-трансформери, шкафчики. У нас в місті 20 шкіл, є такі, що просто до цокольного поверху повністю зруйновані, там нічого немає. Є такі, як наша, де півбудівлі зруйновано. І ніхто нам не організував евакуацію техніки або особистих, робочих документів. Знаю, що власноруч колеги йшли та під обстрілами, виносили документи. Було інколи, сильні обстріли почалися раптово і ніхто про те не думав – про техніку чи трудові книжки. І зараз деякі батьки питають про документи, але вони залишилися в школах, якщо не згоріли.

*З інтерв'ю з вчителькою початкових класів
з Сєверодонецьку⁵⁷*

⁵⁷ <https://almenda.org/pravo-na-osvitu-istoriya-druha/>

ВПЛИВ ПОРУШЕННЯ НА ДІТЕЙ

Сукупні наслідки пошкодження та руйнування навчальних закладів, масове переміщення учнів і вчителів, а також той факт, що велика кількість шкіл не відповідає встановленим вимогам шкільної безпеки, серед яких наявність належних бомбосховищ, означають, що з початком навчального року велика кількість українських дітей була змушена відвідувати заняття в режимі онлайн. Попри те, що українська влада розробила значний контент для дистанційного навчання, багато дітей, особливо в сільській місцевості, не мають доступу до обладнання, електрики, мобільного зв'язку та інтернету, що дозволило б їм відвідувати заняття дистанційно, і, таким чином, їхнє право на освіту перебуває під загрозою.

Серед здобувачів загальної середньої освіти, в умовах російсько-української війни, можна виокремити декілька груп, визначивши особливості впливу (проблеми й виклики) для кожної.

Здобувачі освіти на території України, де не відбуваються інтенсивні бойові дії

Здобувачів освіти цієї групи умовно можна поділити на дві групи:

1. Не змінювали місце проживання.
2. Внутрішні переміщені особи після 24 лютого 2022 року.

За офіційним **повідомленням** Міністра освіти та науки України Сергія Шкарлета, **станом на 14 листопада 2022 року освітній процес відбувається у 12 924 школах:**

- 7 764 школи функціонують у традиційному й змішаному форматах;
- 5 160 – в онлайн-режимі, що на 1 тис. менше, ніж було на початку листопада.

У ЗЗСО навчаються 4 млн. 31 тис. 537 учнів:

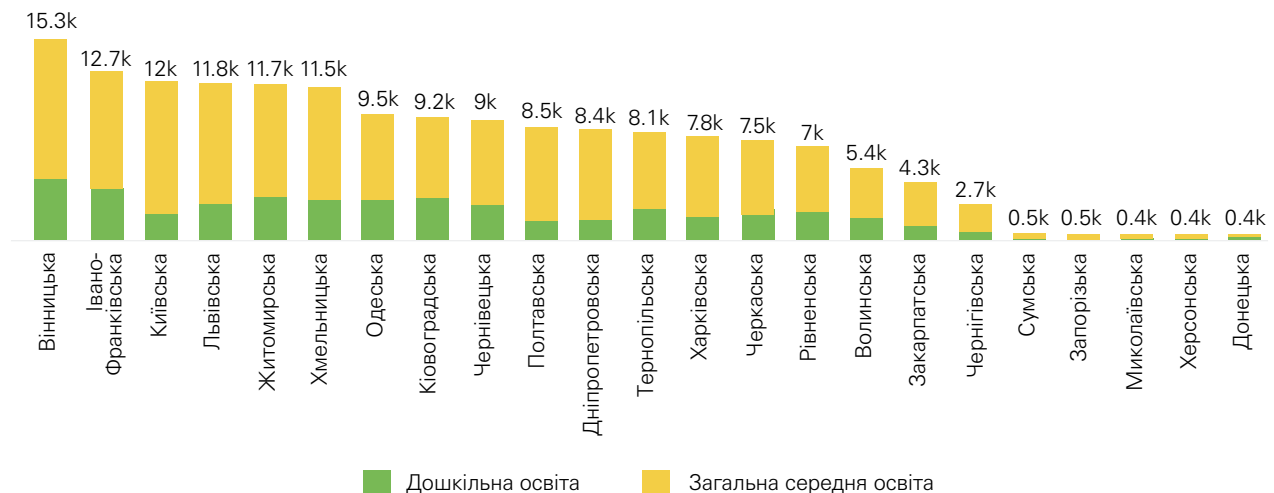
- очно – 1 013 951;
- змішано – 1 124 695;
- дистанційно – 1 892 891 (з них понад 1 млн. учнів з Донецької, Запорізької, Луганської, Дніпропетровської, Сумської, Миколаївської, Харківської та Херсонської областей).

Також у школах функціонують 25 285 інклюзивних класів, де здобувають освіту майже 40 тис. учнів з особливими освітніми потребами (ООП).

Понад 167 тис. учнів з-поміж ВПО та майже 95 тис. учнів з ТОТ отримують освітні послуги у діючих закладах загальної середньої освіти.

Таким чином, за наведеними даними, майже 70% учнів навчаються дистанційно або за змішаною формою навчання. І ця цифра продовжує збільшуватися внаслідок масованих атак РФ на критичну інфраструктуру України, що призвели до відсутності електропостачання, опалення, води, доступу до високошвидкісного Інтернету й мобільного зв'язку.

Розподіл учнів з числа ВПО за регіонами України (після 24 лютого 2022)

Скрін з підсумкового звіту «ОЦІНЮВАННЯ ПОТРЕБ УКРАЇНИ У СФЕРІ ОСВІТИ (6 травня – 24 червня 2022)»⁵⁸

Опитування «Проблеми щодо навчання дітей, які перебувають в Україні», проведене в серпні 2022 року Службою освітнього Омбудсмена, передусім, визначило⁵⁹:

- 5478 (21,71%) опитаних батьків зазначають, що в їхніх дітей може бути відсутній або поганий Інтернет для здійснення дистанційного навчання у новому навчальному році, що відповідно вплине й на якість навчання дитини.
- 2022 (8%) опитаних батьків зазначають, що дитина не має гаджетів для навчання або їх не вистачає, що, у свою чергу, також вплине на якість навчання.
- 1939 (7,68%) опитаних батьків вважають, що дистанційне навчання буде організоване неякісно, а 803 (3,2%) опитаних вказують, що дистанційне навчання буде відсутнє.
- Значна частина опитаних батьків – 5713 (22,6%) – загалом переконана, що дистанційне навчання надає освіту поганої якості.

Також залишаються актуальними такі проблеми в організації дистанційної (онлайн) освіти, як нестабільність безпекової ситуації в регіонах і відсутність цифрових навичок в учасників освітнього процесу.

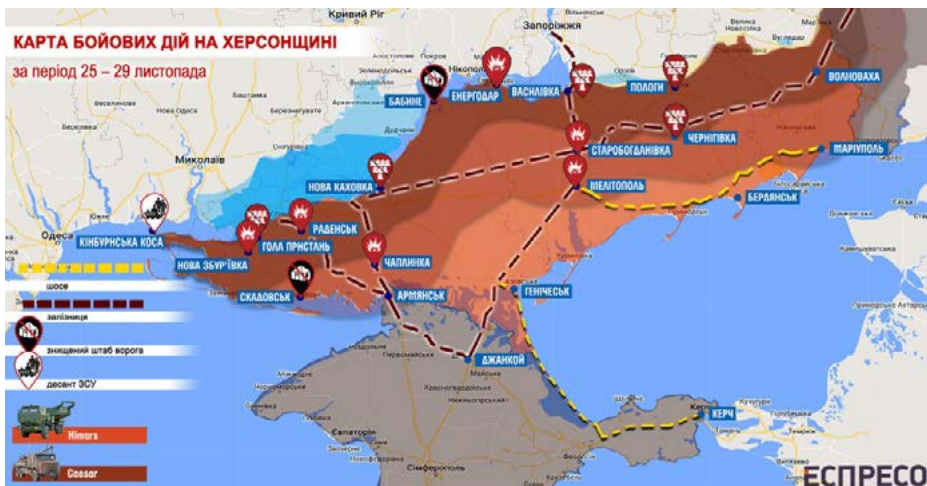
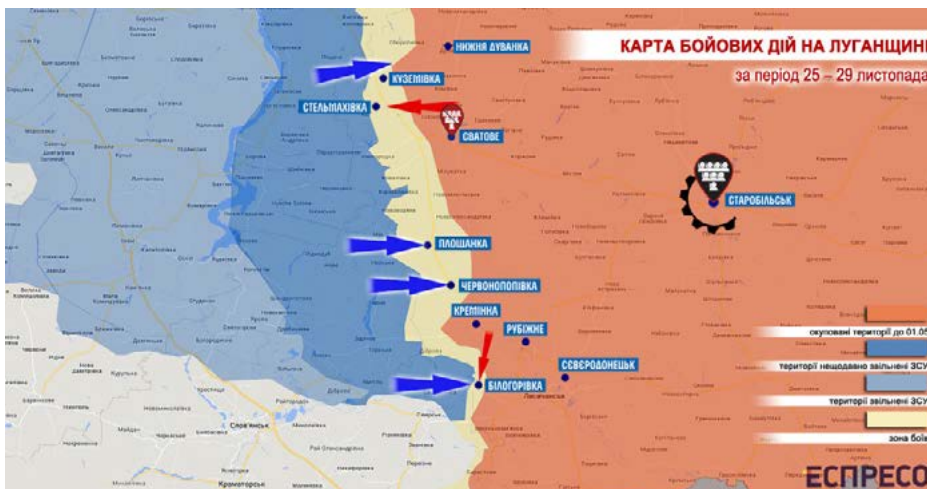
⁵⁸ <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/07/07/Pids.zvit.Otsin.potreb.Ukr.u.sferi.osvity-UK-6.05-24.06.22.pdf>

⁵⁹ <https://eo.gov.ua/problemshchodonavchanniaditeyiaki-perebuvaiut-v-ukraini/2022/08/16/>

Здобувачі освіти на територіях, де відбуваються активні бойові дії

Станом на кінець 2022 року активні бойові дії тривають у Донецькій, Луганській, Херсонській і Запорізькій областях⁶⁰.

⁶⁰ <https://espreso.tv/karta-boyovikh-diy-v-ukraini-stanom-na-1100-27-kvitnya>

Окремої статистики щодо кількості учнів, котрі мешкають на безпечних територіях, не змінивши місце проживання, немає. Також немає інформації, скільки учнів мали б закінчити навчання у 2021–2022 навчальному році та яка кількість дітей розпочала би навчання 1 вересня 2022 року (у 2022–2023 навчальному році), якби не було повномасштабного російського вторгнення. Тому наразі важко сказати, скільки дітей перебувають у місцях постійного проживання далеко від зони бойових дій.

Водночас на сайті Інституту освітньої аналітики⁶¹ автори знайшли дані до початку повномасштабного вторгнення (на 2020–2021 навчальний рік) щодо числа денних закладів середньої освіти⁶² та кількості учнів у них:

- Донецька область – 507 шкіл – 169 081 учнів;
- Луганська – 283 шкіл – 55 482 учнів;
- Херсонська – 392 – 113 071 учнів;
- Запорізька – 532 шкіл – 171 201 учнів.

Брак статистичної інформації щодо кількості дітей, які зараз перебувають в зоні активних бойових дій і позбавлені можливості навчатися, не дозволяє оцінити масштаби проблеми й ефективно реагувати на виклики.

Заяви МОН, що навчання на цих територіях здійснюється в дистанційному режимі, викликають більше запитань, аніж відповідей:

- Чи знаходяться учні під час навчання у безпечному місці?
- Чи є доступ до високошвидкісного Інтернету та мобільного зв'язку?
- Чи є гаджети для дистанційного навчання?
- Чи забезпечено освітній процес педагогічними працівниками?
- Інше.

Очевидно, що освітній процес на цих територіях залежить від безпекової ситуації та має визначатися рішеннями обласних військових адміністрацій. Водночас зрозуміло, що навчання за очною чи змішаною формами на таких територіях неможливе.

⁶¹ <https://iea.gov.ua/naukovo-analitichna-diialnist/analitika/informatsijni-byuleteni/2021-2/>

⁶² https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/BYULETEN-76-RVK-19-20_-20-21.pdf

Здобувачі освіти, які перемістилися на території іноземних держав

Узагальненої інформації щодо кількості дітей шкільного віку, котрі як біженці перебувають на території іноземних держав⁶³ станом на грудень 2022 року, наразі знайти не вдалося. За офіційними даними МОН **станом на 12.09.2022 року за кордоном перебувало 488 045 дітей**, а за повідомленням першого заступника міністра Андрія Вітренко **станом на 14.10.2022 року – 505 000**. Чи є збільшення протягом місяця на 17 тис. числа українських дітей, котрі є здобувачами шкільної освіти за кордоном, певною тенденцією триваючої міграції чи це статистична похибка, наразі важко сказати.

Водночас, за даними [Генерального директорату з питань міграції та внутрішніх справ Європейської Комісії](#), станом на 08.11.2022 року 679 298 українських дітей інтегровано в шкільні системи країн Європейського Союзу. Варто враховувати, що ця статистика не містить даних щодо кількості українських учнів у Великобританії, США, Канаді та інших країнах.

Таким чином, відсутність офіційної статистики засвідчує, що з боку МОН моніторинг освітніх потреб цієї групи є недостатнім, навіть у підсумковому звіті «Оцінювання потреб України у сфері освіти (6 травня – 24 червня 2022)» попиту групи не згадуються.

Перед початком навчального року 2022-2023 Служба освітнього омбудсмена України опитала батьків здобувачів освіти, котрі перебувають за кордоном. Серед питань, поставлених батькам, були, зокрема, такі:

- проблеми, з якими зіткнулися в освіті здобувачі освіти та батьки, котрі перебувають за кордоном;
- чи зберігають зв'язок здобувачі освіти, які знаходяться за кордоном, з Україною.

Основні проблеми, з якими, згідно опитування, стикаються здобувачі освіти та їхні батьки:

- 69,1% (5476) опитаних батьків зауважили на мовний бар'єр;
- 34,8% (2756) опитаних батьків повідомили, що час навчання в закордонному та українському закладах освіти збігається;

⁶³ За [даними ООН](#), станом на 08.11.2022 зафіксовано 7 824 440 українських біженців, зареєстровано для тимчасового захисту або аналогічних національних схем захисту в Європі на 8 листопада – 4 699 333. У країнах, що не входять до Європейського Союзу, була зареєстрована для тимчасового захисту така кількість українських біженців: Туреччина – 145 000 (на 19.05.2022), Велика Британія – 143 100 (на 08.11.2022), Швейцарія – 68 620 (на 08.11.2022), Норвегія – 31 798 (на 08.11.2022), Греція – 19 997 (08.11.2022). За даними ЗМІ, [у США перебуває](#) більше ніж 100 000 українських біженців (станом на липень 2022 року), [в Канаді](#) – 32 000 (станом на червень 2022 року).

- 34,5% (2731) опитаних батьків зазначили різні освітні програми в українських і закордонних школах;
- 27% (2140) опитаних зауважили, що дитина отримувала **подвійне навантаження** через навчання в українському й закордонному закладах освіти;
- 17,8% (1412) опитаних вказали складність соціалізації та комунікації з однолітками;
- 16,5% (1308) опитаних батьків відмітили неможливість вступу на відповідний рівень освіти у закордонному закладі освіти;
- 8,4% (663) опитаних назвали проблемою різновікові класи в українській школі за кордоном чи в закордонному закладі освіти.

Також серед недоліків освіти за кордоном батьки зазначили:

- **неможливість вивчати українську мову, історію та культуру;**
- 12-13-річне, а в деяких країнах – 15-річне навчання у школі;
- платні підручники.

В цьому питанні варто також сказати і про моральний стан моїх учнів, які зараз за кордоном. Бувало таке, що батьки зверталися до мене за допомогою, бо дітки не хочуть йти на навчання в іноземну школу. Взагалі, це часта проблема, коли влада іноземної країни, де знаходяться наші дітки, наполягає, щоб вони ходили до місцевої школи. Але всі вони після цих шкіл приєднуються до моїх уроків, бо їм так легше. В іноземних школах їм дуже складно, вони там почувуються відокремлено. Як мені розповідали діти, які зараз в Нідерландах, Чехії та Німеччині, вони самі сидять за останньою партою з планшетом і намагаються через ігри вивчати іноземну мову, і майже ні з ким не спілкуються з однолітків. А ось в Польщі зовсім інша ситуація.

*З інтерв'ю з вчителькою початкових класів
з Сєверодонецьку⁶⁴*

⁶⁴ <https://almenda.org/pravo-na-osvitu-istoriya-druha/>

Здобувачі освіти на тимчасово окупованих територіях

Здобувачів освіти цієї групи слід поділяти за місцем проживання на дві групи:

ГРУПА 1

Території, що є тимчасово окупованими (т.з. ЛДНР та Крим) з 2014 року

Починаючи з 2014 року, заклади освіти цілком перейшли на освітні стандарти окупованих територій або на російські стандарти освіти з відповідним забезпеченням навчальними матеріалами.

На початок 2021-2022 року геть відсутнє викладання предметів українознавчого циклу.

Доступ до вивчення української мови відсутній або складає менш ніж 0,01 % від загальної кількості учнів.

ГРУПА 2

Території, що є тимчасово окупованими у 2022 році

Встановлюючи окупаційний режим на захоплених територіях, представники російської влади почали діяти за відпрацьованим у Криму сценарієм:

- Перехід на російські стандарти освіти;
- Припинення чи заборона таких навчальних предметів, як українська мова та література, історія України;
- Деукраїнізація та мілітаризація навчального процесу.

Оцінка проблем та викликів щодо першої групи була зроблена у матеріалах Аналітичного звіту [«Оцінка імплементації державної політики реалізації права на освіту для дітей з тимчасово окупованого Криму» та дослідженні «Освітнє поле на тимчасово окупованих територіях України \(2014-2019 рр.\)»](#).

Під час проведення моніторингів у 2021 році було досліджено, зокрема, якість роботи дистанційної та екстернатної систем навчання для кримчан, процедури складання та зміст вступних іспитів і потенціал кримчан щодо підготовки до них, можливості вивчення української мови в Криму, особливості підготовчих курсів, запроваджених державою для абітурієнтів з окупованих територій, та закладів вищої освіти, до яких абітурієнти з окупованих територій спроможні вступити за спрощеною системою. На жаль, висновки авторів цих досліджень були невтішними.

Аналіз освітньої ситуації в територіальних громадах Запорізької, Херсонської, Миколаївської областей, які перебувають у тимчасовій окупації або заблоковані у 2022 році, свідчить, що з 1453 шкіл 885 знаходяться в окупації, а решта – у небезпечних районах. Кожен тимчасово окупований населений пункт має свої особливості. Діти, котрі залишаються на тимчасово окупованих територіях, можуть навчатися за українською програмою дистанційно, за сімейною формою або екстернатом.

ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСТЬ

Всього територіальних громад	67
Територіальні громади, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні)	50
Всього шкіл в області	546
Школи в громадах ОНТ	244
Кількість шкіл в громадах, які окуповані	223

ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСТЬ

Всього територіальних громад	49
Територіальні громади, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні)	49/28
Всього шкіл в області	424
Школи в громадах ОНТ	424
Кількість шкіл в громадах, які окуповані	224

МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСТЬ

Всього територіальних громад	52
Територіальні громади, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні)	24
Всього шкіл в області	483
Школи в громадах ОНТ	238

За останніми даними МОН, станом на 14.11.2022 року майже 95 тис. учнів з ТОТ отримують освітні послуги у діючих закладах загальної

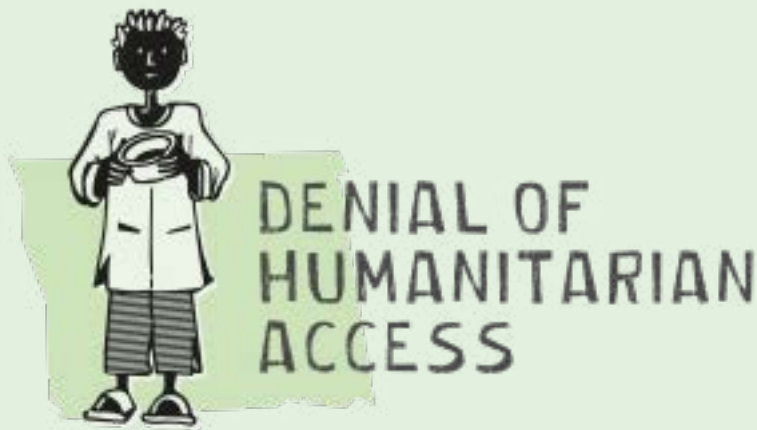
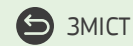
середньої освіти. Відсутність якісної освітньої аналітики МОН не дає можливості визначити, який відсоток (від довоєнної кількості) учнів має доступ до української освіти, тому що немає інформації щодо кількості дітей, які залишаються на тимчасово окупованих територіях, щодо чисельності шкіл, відкритих окупантами, кількості дітей, чиї батьки дали згоду щодо навчання їх за російськими освітніми програмами.

Після звільнення Харківської області та частини Херсонщини стали відомі факти, коли діти (особливо з сільської місцевості) взагалі протягом 6 місяців практично не мали доступу до освіти.

Водночас на деяких територіях діти вимушені під примусом навчатися за російськими програмами й таємно продовжувати українське навчання. Також не всюди можливо здійснювати дистанційне навчання у своєму закладі або в закладі, розташованому на території, підконтрольній Україні. Адже на деяких територіях зовсім немає Інтернет-зв'язку або є лише російський Інтернет, який щільно контролюється таємними службами окупантів: ФСБ, російською військовою розвідкою, самопризначеними колаборантськими «органами влади». Окрім того, відомо, що на деяких територіях, де діти донедавна були спроможні навчатися дистанційно, наразі немає ані електропостачання, ані зв'язку, тому дистанційне навчання є неможливим, зв'язок з учнями втрачений, що зараз із цими дітьми – невідомо. Також окупанти використовують частину шкіл як свої бази.

У підсумку варто зауважити, що на сьогодні майже всі зазначені групи здобувачів освіти не реалізують повноцінно право на освіту, як то зазначено у Статті 3. Право на освіту Закону України «Про освіту», тому що гарантією забезпечення права на освіту є якість освіти. Якщо не забезпечується якість освітніх послуг, то дотримання усіх інших принципів освіти не гарантує дійсної реалізації права на освіту. Якщо інші принципи освіти є досить формальними, то принцип якості освіти безпосередньо впливає на її зміст, а інструментами забезпечення високої якості освіти постають, передусім, державні освітні стандарти.

Цілком зрозуміло, що в умовах повномасштабної російсько-української війни неможливо забезпечити якість освіти на рівні державних стандартів.

ВІДМОВА У ГУМАНІТАРНОМУ ДОСТУПІ⁶⁵

⁶⁵ <https://childrenandarmedconflict.un.org/six-grave-violations/denial-of-humanitarian-access/>

Це порушення полягає у навмисному блокуванні сторонами у конфлікті доставки гуманітарної допомоги, необхідної для виживання дітей, або у перешкоджанні її проходженню передусім в зумисному створенні перешкод для передачі надзвичайної допомоги, як це передбачено у Женевських конвенціях, та в отриманні доступу гуманітарним чи іншим відповідним організаціям до потерпілих дітей з метою допомогти їм у ситуаціях збройного конфлікту. **Відмову в доступі** варто оцінювати з позиції доступу дітей до допомоги, а також здатності гуманітарних установ отримати доступ до вразливих груп населення, зокрема до дітей.⁶⁶

Військова агресія Російської Федерації проти України викликала різке зростання гуманітарних потреб і гуманітарну кризу, наслідки якої для населення України є руйнівними.

Особливо тяжкою була ситуація у перші місяці війни, коли російські агресори внаслідок повномасштабного наступу перешкоджали організації гуманітарних («зелених») коридорів: розстрілювали автівки з написом «ДІТИ», не погоджували або порушували домовленості щодо евакуації цивільного населення, примусово вивозили людей або до Білорусі, або до т.з. «ДЛНР», або до РФ, не надавали можливості отримати допомогу – їжу, воду, медикаменти тощо.

⁶⁶ https://childrenandarmedconflict.un.org/wp-content/uploads/2021/03/Practical-guidance-for-mediators-to-protect-children-in-situations-of-armed-conflict-RUSSIAN.pdf?fbclid=IwAR0H9_y5fmAG6BrqyM8aFr9XJI34iOolvp-srkBl0iJSAviGA2k1nWJXNPwl

На світлині – масова евакуація населення в березні (м. Харків)⁶⁷

⁶⁷ https://24tv.ua/ru/harkov-spasaetsja-ot-spasitelja-putina-foto-perepolnennogo-zheleznodorozhnogo_n1894149

“

Сказали, що ви маєте швиденько зібратися, ми вас евакуйовуємо, 2 шкільних автобуси. Куди, що – ніхто нічого не сказав. Ми поспіхом, у чому були, які рюкзаки, що вкинули, застрибнули у ці автобуси. Їхали тільки із Господом Богом. І молилися, щоб не дай Боже. Бо були ж випадки, що два автобуси розстріляли з дітьми і вихователями. Їхали до Києва лісами, полями, болотами 9 годин. За 9 годин тільки раз стала колона сходити в туалет. У дітей там і блювота почалася. Тому що ми то підіймалися, то у ями і канави, то знову виїжджали. А дітки маленькі. Колона не зупинялася, водії боялися зупинитися. Поля, якими ми їхали, всі засипані снарядами. Згорілі хати, поле горить, димить. Поміж цими димами і полями їхали. Дякувати Богові, за ці 9 годин, які ми їхали, жодного вистрілу не було. В Києві сіли у перший же потяг, яким можна було виїхати⁶⁸.

**З розповіді Наталії Песоцької – виховательки
Чернігівського центру соціально-психологічної
реабілітації дітей**

⁶⁸ <https://podtail.com/podcast/d263665f/--2022-03-23/>

Разом з 4-річною дочкою я перетнула український кордон уже на четвертий день війни. Перелякана та розгублена. Тоді мало розуміла, що відбувається. Але дуже сильно пам'ятала звук вибуху уламків ракети в районі, де проживаю, як вони летіли, як здригалися вікна...

З соцмережі: спогади української біженки⁶⁹

Протягом 9 місяців гуманітарна ситуація в Україні дедалі стрімко погіршується, а в окремих містах сягає катастрофічних масштабів. Постачання базових товарів і послуг на значній частині території країни призупинилося, цивільне населення вимушено тікає від бойових дій. Географічні масштаби бойових дій є значними, агресор вдається до невибіркових обстрілів і свідомого ураження гуманітарних об'єктів.

⁶⁹ <https://www.facebook.com/iryna.vyrtohu/posts/pfbid07Xb1cushg2zYeGkkRZHv1e5CyGU93ViTMbKQmo91n6vZPFL75ZxRLeeHbvc7ocpl>

Ми переїхали 24 березня 2022 року. Після того як місяць пробули вдома, під обстрілами. Бо спочатку ми не думали виїжджати з міста. Спочатку думали, що залишимося, тому що у 2014 році наше місто швидко окупували без серйозних бойових дій, було всього два вистріли. Тому подумали, що запаси їжі є, запаси всього іншого є...

Після того, як спочатку пропало світло – 8 березня, а потім газ і вже почалися обстріли на окраїні міста, стало зрозуміло, що ситуація різко погіршилась. Вже ні про яке навчання, ні дистанційне, ні інше, мова не йшла. Питання вже стояло, як в цих умовах вижити... 19 березня, учень тоді 6-го класу, наш Міша, якому виповнилось 12 років, отримав осколкове поранення, перебуваючи у будинку. Починаючи з 20-го березня, були постійні обстріли, які не вщухали ні вдень, ні вночі. Діти навчилися відрізняти, що стріляє, звідки стріляє, чи це пріліт, чи це відліт, де які бомби чи снаряди...

З інтерв'ю з мамою дитячого будинку сімейного типу з Рубіжного⁷⁰

Наразі більш ніж 12,8 мільйонів людей на території України потребують допомоги та захисту, зокрема 6–7 мільйонів осіб, які є внутрішньо переміщеними особами. Основною проблемою залишається забезпечення безпечного доступу до районів, де тривають бойові дії, передусім і для міжнародних гуманітарних організацій⁷¹.

⁷⁰ <https://almazda.org/pravo-na-osvitu-istoriya-persha/>

⁷¹ https://razumkov.org.ua/images/2022/07/05/2022_ANALIT_ZAPIS.pdf

До особливо вразливих груп населення в умовах військового конфлікту належать люди похилого віку, люди з інвалідністю, котрі неспроможні виїхати з небезпечних місць або залишаються в постраждалих районах, а також жінки й діти.

На тимчасово окупованих територіях штучно створюється гуманітарна криза. Блокується завезення гуманітарної допомоги, шанси виїхати на підконтрольну Україні територію мінімальні.

Не припиняються спроби створити на тимчасово окупованих територіях і там, де точаться активні бойові дії, гуманітарну кризу та голод.

Після успіхів збройних сил України на Харківщині та Херсонщині у вересні-жовтні 2022 року Російська Федерація розпочала «ракетний терор».

Багато цивільних об'єктів, зокрема десятки житлових будинків та об'єктів життєво важливої цивільної інфраструктури, серед них не менше 12 енергетичних об'єктів, було пошкоджено чи зруйновано у восьми регіонах, що вказує на те, що ці удари порушували принципи ведення бойових дій з міжнародного гуманітарного права. Руйнація ключових електростанцій і ліній електропередачі напередодні зими викликає додаткові побоювання з приводу захисту цивільного населення і, зокрема, впливу на вразливі верстви населення.

Інфографіки з відкритих джерел інтернету

ВПЛИВ ПОРУШЕННЯ НА ДІТЕЙ

Погіршення психічного здоров'я дітей

37,5 млн. українських дітей 3 млн. стали внутрішні переміщеними особами та понад 2,2 млн. – біженцями в країнах Європи та Світу⁷². Тому 50 % респондентів, котрі взяли участь в опитуванні, здійсненому компанією «Градус», зазначили, що питання психічного здоров'я дітей погіршилося порівняно з довоєнним періодом.

⁷² https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf

Ризики збереження життя та здоров'я дітей

Є великі ризики щодо збереження життя та здоров'я дітей, які залишились на непідконтрольних територіях або виховуються в будинках сімейної форми виховання, та для їхніх прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів/ піклувальників, патронатних вихователів, котрі наразі перебувають на тимчасово окупованих або непідконтрольних уряду України територіях, у так званих ЛДНР, АР Крим, де законодавство України де-факто не діє.

Обмежений доступ до чистої води особливо важливий для маленьких дітей і немовлят

1,4 мільйона людей не мають доступу до водопроводу на сході України та ще 4,6 мільйона людей – по всій території України. Посилення бойових дій на сході та широке застосування вибухової зброї в населених пунктах загрожує подальшим знищенням системи водопостачання. Особливо це стосується дітей, оскільки діти, які живуть у зонах конфлікту, у 20 разів частіше помирають від діарейних захворювань, пов'язаних із недоброякісною водою, ніж від прямого воєнного насильства; дитячий організм не витримує великих коливань у споживанні їжі та води, і тому дітлахи наражаються на значну небезпеку зневоднення. Погане постачання у малих обсягах теж здатне причинити спалахи інфекційних хвороб.

Війна усе більше впливає на доступність медичної допомоги

Особливо в районах активних бойових дій, де багато медичних закладів було пошкоджено або знищено і подорож до медичних закладів є ризикованою. Такі негативні фактори, як скупчення у місцях перебування у зоні бойових дій, відсутність засобів гігієни, труднощі з отриманням достатньої кількості їжі, впливають на дітей будь-якого віку, хоча особливо це стосується наймолодших і тих, хто має проблеми зі здоров'ям. Нестача їжі є головною проблемою для тих, хто

перебуває у зоні бойових дій, а також для деяких груп ТПО і біженців, чиї діти втомлені, голодні та налякані. Забезпечення достатньої підтримки вагітних жінок і тих, хто має немовлят, – ще одна вагома проблема для всіх постраждалих груп.

Чверть дітей потребувала медичної допомоги після початку агресії. З них 40% не змогли цю допомогу отримати – через відсутність потрібного лікаря чи лікарні поруч. Брак психологічної підтримки – також серед топ-потреб, озвучених українськими батьками.

Війна все більше визначає доступність освітніх послуг

(див. «Напади на школи та лікарні»).

Переміщення значної кількості дітей на територію РФ

Російська сторона називає такі вивезення «евакуацією», яку міжнародне гуманітарне право дозволяє лише у випадку, якщо дитині необхідна медична допомога, оскільки виникла загроза її життю та здоров'ю, і якщо є вагомі причини воєнного характеру. Однак навіть за таких обставин РФ мала погодити переміщення дітей з Україною або вивезти їх на територію третьої країни, що не є учасницею конфлікту. Усю інформацію щодо переміщення дітей Росія зобов'язана надавати Міжнародному комітету Червоного Хреста, а після завершення бойових дій, звільнення територій чи встановлення над ними остаточного контролю дітей мають повернути в Україну.

Але таку інформацію РФ не передає, тому існує велика загроза насильницького нав'язування дітям цінностей, цілей, ідеологій (індоктринація) інститутами влади РФ, орієнтованими на вплив на дитячу психіку як на «податливий матеріал» та забезпечення лояльності української молоді⁷³ до російської влади і до колаборантів, її поплічників.

⁷³ <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/sproby-systematyzatsiyi-derzhavnyi-ideolohiyi-v-rosiyi-ta>

«ШІСТЬ+»: ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ДІТЕЙ, КОТРІ ЗАЛИШАЛИСЬ АБО ЗАЛИШАЮТЬСЯ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Серед шести найвагоміших порушень, що можуть бути вчинені щодо дітей під час збройного конфлікту, визначених у резолюціях [1612](#) (2005) і [1882](#) (2009), немає порушення **«знищення ідентичності»**. У роз'ясненнях до порушення «викрадення дітей» згадується індоктринація⁷⁴ як частина порушення, але критеріїв її визначення чи прикладів кримінального впровадження щодо неї автори на момент складання звіту не знайшли.

На думку авторів звіту, для визначення цього злочину потрібна додаткова юридична кваліфікація з боку експертів міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини.

Тривала окупація частини України (Донбас, Крим) наочно продемонструвала, що протягом 8 років окупаційна влада цілеспрямовано виховувала «російську ідентичність» у українських дітей. І, як наслідок, деякі з них, ставши дорослими, зараз «свідомо» беруть участь у російсько-українській війні на боці країни-окупанта.

Політика Росії щодо неповнолітніх і молоді на тимчасово окупованих територіях спрямована на знищення механізму успадкування української ідентичності з метою унеможливити його поновлення.

⁷⁴ 1) насильницьке нав'язування особистості (групі, народу) цінностей, цілей, ідеологій тими чи іншими суб'єктами або інститутами влади.

Серед основних інструментів, використовуваних владою РФ, назовемо такі:

- Заборона викладання історії України та викривлення основних історичних подій, що визначають національно-культурну самобутність українського народу.
- Фактичне знищення на окупованих територіях доступу до рідної мови та мови корінних народів.
- Інтеграція до освітнього простору РФ через впровадження російських освітніх стандартів та підручників.
- Заміна українських вчителів на «правильних російських» чи перепідготовка тих з них, хто ладний співпрацювати з окупантами.
- Розробка й впровадження спеціальних програм «патріотичного виховання».
- Організація подорожей до РФ із залученням державних та недержавних інституцій з метою «виховання любові до Росії».
- Пропаганда тез про заперечення існування «українського народу» через спеціальні щотижневі «ідеологічні уроки».

У украинцев есть большая проблема, которую можно обозначить как недоидентифицированность или дефицит идентичности. Их как народа, как единого этноса, не существует. Есть украинская нация — как сообщество граждан Украины. Но без единого этнического фундамента она при любом политическом кризисе начинает расползаться. Так было в 2004-м, в 2014-м, так происходит сейчас. Если отбросить лживую шелуху украинской пропаганды, окажется, что те, кого в ней называют "украинцами", всегда рассматривались и почти всегда сами себя рассматривали как часть русского народа. Несомненно, Украина — важная составляющая Русского мира, его неотъемлемая часть.

З виступу «Голови» окупаційної «держради Криму»

Сукупність цих інструментів дозволяє країні-окупанту «перевести» дітей з однієї соціокультурної спільноти до іншої, не переміщуючи їх фізично.

Тому, спираючись на концепцію Р. Лемкіна, котрий визначив культурний геноцид як «систематичне знищення традицій, цінностей, мови та інших елементів, що відрізняють одну групу людей від іншої», автори звіту зафіксували численні факти двох фаз **культурного геноциду**⁷⁵:

- **перша** – знищення національного зразка пригнобленої групи;
- **друга** – нав'язування національного зразка гнобителя.

75 Більш інформації на сайті ЦГП «Альменда» <https://almena.org/category/publmonitoring/>

ВПЛИВ ПОРУШЕННЯ

Такими діями окупаційна влада змінює свідомість дітей та молоді, які живуть під окупацією і будує лояльність окупованого населення. На жаль, тривала окупація призвела у частини населення до незворотних змін і вони свідомо стали до лав збройних сил РФ в російсько-українській війні. Потенційно покоління, виховане в повній лояльності і готовності до служби в збройних силах Росії, може стати потужною силою опору деокупації і відновлення легітимної влади в майбутньому.

ВИСНОВКИ

ЗМІСТ

Попри численні заклики України, міжнародних організацій та інституцій припинити порушення проти цивільного населення, зокрема дітей, РФ свідомо їх ігнорує та продовжує тероризувати мирне населення. За період, охоплений звітом, внаслідок дій РФ в Україні загинуло 440 дітей.

Тривалі комплексні порушення призводять до руйнівних процесів щодо можливості дотримання прав дитини, міжнародного гуманітарного права і негативно впливають на дітей України, руйнуючи їхнє дитинство.

Протягом 9 місяців майже 70 % дітей, вимушені були покинути свої домівки та стати або ВПО, або біженцями. Війна вирвала тисячі дітей із повсякденного життя і в багатьох випадках розлучила з батьками, котрі або приєдналися до бойових дій, або не змогли виїхати. Ті діти, хто залишився в Україні, наражаються на вибухи й сирени повітряної тривоги, страждають від руйнування енергосистеми України, спричиненого нападами агресора, багато хто з них став свідком травматичних подій, передусім убивства або каліцтва батьків і близьких. Все це призводить до психічних та ментальних розладів у дітей. Кожна п'ята українська дитина має порушення сну, у кожній десятій спостерігаються нехиті до спілкування, нічні кошмари, погіршення пам'яті.

Зростає чисельність дітей з інвалідністю, отриманою внаслідок міно-вибухових та вогнепальних поранень. Зафіксовано 22 випадки ампутацій на різних рівнях верхніх і нижніх кінцівок, що становить 3% загальної кількості постраждалих дітей. 16 дітей потребують протезування верхніх і нижніх кінцівок, що уможливить для них нормальне життя та розвиток. Зокрема, зараз є інформація про 4 дітей з ампутацією верхніх кінцівок, 11 дітей з ампутацією нижніх кінцівок, 1 дитина з ампутацією верхньої та нижньої кінцівок.

Сексуальне насильство все частіше стає характерною ознакою російсько-української війни і нерідко відбувається щодо дівчат і хлопчиків за умов відсутності законності під час захоплення територій. У деяких випадках сексуальне насильство використовувалося як військова тактика, спрямована на приниження населення, чи як примус до переміщення або колаборації. Діти, які зазнали сексуального насильства, страждають від тривалих психологічних травм, наслідків для здоров'я, зокрема, ранньої вагітності.

Щодо зафіксованих фактів вербування та використання дітей збройними силами та озброєними групами, наразі вони поодинокі. Але наявна тенденція з активізації дій влади Російської Федерації зі створення підґрунтя для вербування дітей через інструменти формальної та неформальної освіти. Основними напрямками політики РФ на тимчасово окупованих територіях стали: мілітаризація дітей через навчання основам військової служби та підтримка мотивації служби в збройних силах країни-окупанта, а також залучення дітей до дій, спрямованих на підтримку збройної агресії РФ проти України. Систематичність проведення заходів засвідчує небезпечну тенденцію де-факто формування з українських дітей на тимчасово окупованих територіях солдатів, обізнаних в основах військової служби і здатних поводитися зі зброєю.

Від початку повномасштабного вторгнення ситуація з викраденням і незаконним переміщенням українських дітей з окупованих територій до РФ набула загрозливих масштабів. Особливо небезпечна ситуація з дітьми, чиї батьки загинули внаслідок війни, чи з тими, кого забрали з дитячих будинків і віддали на всиновлення в Росію, тому що втрачається можливість пошуку й повернення дітей. Масове викрадення та переміщення дітей і спроби асимілювати їх у чужій культурі надають підстави вважати такі дії геноцидом відповідно до статті 2 розділу Е Конвенції про геноцид 1948 року.

Через 9 місяців війни не лише зруйновано та пошкоджено біля 20 % закладів освіти, а й значно ускладнився процес реалізації права на освіту. Наразі здобувачі освіти в Україні поділяються на чотири групи: здобувачі освіти на території України, де не відбуваються інтенсивні бойові дій, здобувачі освіти, де відбуваються бойові дій, здобувачі освіти, які перемістилися на території іноземних держав, і здобувачі освіти на тимчасово окупованих територіях. На сьогодні майже всі зазначені групи здобувачів освіти не реалізують повноцінно право на освіту, як то зазначено у статті 3. Закону України «Про освіту», тому що гарантією забезпечення права на освіту є якість освіти. Цілком зрозуміло, що в умовах повномасштабної російсько-української війни неможливо забезпечити якість освіти на рівні державних стандартів.

Протягом 9 місяців гуманітарна ситуація в Україні дедалі стрімко погіршується, а в окремих містах сягає катастрофічних масштабів. З 7,5 млн. українських дітей 3 млн. стали внутрішні переміщеними особами та понад 2,2 млн. – біженцями в країнах Європи та Світу. Є великі ризики щодо збереження життя та здоров'я дітей, котрі залишились на непідконтрольних територіях: обмежений доступ до чистої води та їжі, доступ до медичної допомоги тощо. Також РФ продовжує руйнувати критичну інфраструктуру України, що в умовах

зими може привести до гуманітарної катастрофи, під час якої найбільш уразливими стануть діти.

Окремим викликом у умовах російсько-української війни є знищення української ідентичності і формування російської ідентичності, асиміляція населення окупованих територій.

Окупаційна влада змінює свідомість дітей і молоді, які живуть під окупацією, і формує лояльне ставлення окупованого населення до дій держави-агресора. На жаль, тривала окупація спричинила незворотні зміни у світогляді частини населення, внаслідок чого де-хто з молоді свідомо став до лав збройних сил РФ в російсько-українській війні. Потенційно покоління, виховане цілковито лояльним до окупаційної влади й готове до служби в збройних силах Росії, у майбутньому може стати потужною силою опору деокупації та відновлення легітимної влади.

З урахуванням опрацьованої інформації, постають, окрім шести серйозних порушень, порушення зобов'язань з таких міжнародних договорів, стороною яких є РФ і дотримання яких має гарантуватися на окупованих територіях державою-окупантом:

- **Право на освіту** – стаття 26 Загальної декларації прав людини, стаття 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, стаття 29 Конвенції про права дитини;
- **Заборона пропаганди війни** – стаття 20 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права;
- **Захист дітей в умовах війни** – статті 38, 39 Конвенції про права дитини;
- **Заборона державі-окупанту заносити дітей до списків підконтрольних їй формувань або організацій** – стаття 50 Конвенції про захист цивільного населення під час війни (Четверта Женевська Конвенція).